

A KÖZÉPKORI BUDAI KIRÁLYI PALOTA FŐ ÉPÍTÉSI KORSZAKAINAK ALAPRAJZI REKONSTRUKCIÓJA I.

„...nehéz az írott forrásokat helyrajzilag azonosítani, és bele kell nyugodnunk abba, hogy sokszor nem csak nehéz, hanem lehetetlen. Van, amikor csakis a saját logikánkra és kombinációs képességünkre vagyunk utalva, mindaddig, amíg döntő bizonyíték elő nem kerül, vagy valaki logikusabb következtetésre nem jut.” (Gerő László.)¹

I. BEVEZETÉS

A budai királyi palota fő építési korszakainak meghatározásával az ásatások kezdete óta számosan foglalkoztak már. A legkorábbi – 13. sz.-i – időszak királyi palotájának értelmezése ill. lokalizálása körül magasra csapó s helyenként túlfűtött vitától eltekintve a további fő korszakok kapcsán már lényegében konszenzus alakult ki a kutatók között. (Ez természetesen a részletek tekintetében már nem áll fenn.) Az egyetértés tárgyát képező fő korszakokat s a hozzájuk kapcsolható fontosabb építészeti vonatkozásokat – némi leegyszerűsítéssel – az alábbiak szerint jelölhetjük meg:

– 14. sz. közepe: az „Istvánvár”, viszonylag kisméretű, egyszerű formátumú hercegi lakhely.

– 1360–1380 között: Nagy Lajos az Istvánvárat jelentősen kibővívte reprezentatív királyi palotát alakít ki.

– 1410-es 1420-as évek: kiépül Zsigmond, léptékében is európai uralkodói központhoz méltó palotája; az együttes ekkor kialakult kontúrja a továbbiakban is meghatározó marad.

– 1470-es 1480-as évek: Mátyás építkezései nyomán a palota – legalábbis egyes részleteiben – reneszánsz köntöst nyer; bár az alaprajzi változások vitatottak, de ezek léptéke semmiképpen nem számottevő.

– 1490–1541: a Jagellók alatt még néhány reneszánsz építkezés történik, majd döntően az erődítések fejlesztése kerül előtérbe, de jelentősebb alaprajzi változások nélkül.

Míg az egyes fő építési periódusokat elemezve a legtöbb kutató hozzájuk kapcsolódó kisebb vagy nagyobb léptékű alaprajzi változást is feltételez, jóval kevesebben foglalkoztak, foglalkoznak mindezek tényleges alaprajzi megjelenítésével, s még kevesebben a palota egészének, mint egységes építészeti rendszernek a különböző periódusok egymásrarakódását követő fejlődésével, illetve annak bemutatásával. A legutóbbi évekig jószereivel inkább csak egy-egy – különböző okból kiemelt – korszak alaprajzi, esetleg lát képi felvázolására, másrészt az egyes periódusok egy alaprajzon való bemutatására történt kísérlet.²

Mindez persze nem csodálható, hiszen a feltárt maradványok és az írott források töredékes volta, valamint az ásatások behatároltsága miatt ismereteink számos ponton hiányosak lehetnek csak. Egyes palotaszárnyak esetében (l. pl. a Zsigmondudvar K-i és É-i épületei) még a pusztá kiterjedés, illetve a körvonalak megrajzolása is kérdéses. Fentiek okán, ha az építkezések fontosabb korszakait az alaprajz változásában mégiscsak végig akarjuk követni, a hiányzó részleteket a meglévő adatokból kiindulva *logikai* úton kell megkísérelnünk áthidalni. A

gond csak az, hogy a legtöbb esetben maguk a kiindulási pontként szolgáló adatok is többféleképpen értelmezhetőek, s mindezeket logikai úton kiegészítve is nehéz hiánytalan alaprajzot rekonstruálni. (Nem is szólva arról a lehetőségről, hogy az egykori építkezéseknél nem a számunkra ma logikusnak tűnő elvek érvényesültek.) Mégis, a bizonytalanságot és a tévedés lehetőségét is felvállalva, úgy vélem, az egyes korszakokra vonatkozó *legalább vázlatos alaprajzi rekonstrukciók* elkészítése sokban hozzájárulhat a budai királyi palota építéstörténet jobb megértéséhez. Természetes azonban, hogy az ilyen jellegű rekonstrukciók esetében a véglegesség igénye fel sem merülhet, s így jelen munkámat is kísérletnek, ha úgy tetszik vitaalpnak számom.

II. A KORAI KIRÁLYI PALOTA KÉRDÉSÉHEZ (13. SZ. MÁSODIK FELE–14. SZ. ELSŐ HARMADA)

Közismert, hogy a korai királyi palota lokalizálása kérdésében alapvetően két, egymástól merőben eltérő nézet alakult ki A Gerevich László és Zolnay László által képviselt két, szélső nézet mellett azután több köztes, vagy legalábbis finomított álláspont is megfogalmazódott.³

Bár meg vagyok győződve arról, hogy a tatárjárás után alapított, új budai település területén belül már közvetlenül az alapítást követő időszaktól számolhatunk királyi palotával, vagy legalábbis a király és udvara hosszabb-rövidebb itteni tartózkodását szolgáló szálláshely meglétével, a magam részéről sem egyik, sem másik véleményt nem tartom régészeti megnyugtatóan alátámasztottnak. Sőt, abban sem vagyok egészen bizonyos, hogy e kérdés az esetleges jövőbeni ásatásokkal egyértelműen eldönthető lesz-e.⁴

Kétségtelen tény, hogy mind a Várhegy fennsíkjának északkeleti sarkában,⁵ mind déli végén⁶ kerültek elő korainak minősíthető objektumok és leletek, ezeknek azonban egyikét sem lehet – legalábbis nézetem szerint – úgy tekinteni, mint a királyi palota meglétének minden kétséget kizáró hiteles indikátorát. Ugyanakkor egyik alapján sem lehet a két helyszín egyikén sem a királyi palota létezését kizárni.

Végül is az sem kizárt, hogy mindkét terület a rajta álló objektumokkal együtt királyi tulajdonban volt. Van ugyanis néhány elgondolkodtató jelenség, amely a korábinál több figyelmet érdemel.

Mint azt Zolnay László kutatásai egyértelműen bebizonyították, a korábban a királyi palota integráns részének vélt északi előudvar a 13–15. sz. között a polgári városhoz tartozott.⁷

Ugyanő éles szemmel felfigyelt arra, hogy az ettől délre eső terület - a későbbi Zsigmond-udvar - a korábbiakban szintén a városhoz tartozhatott.⁸ Ha azonban az ettől még délebbre elhelyezkedő területet - a Nagyudvart (másként belső udvart) és a Kisudvart - nézzük, kiderül, hogy a fenti, városi területekre jellemző, utcasorba rendezett épületekre utaló nyomok azon eddig még nem kerültek elő. Néhány, a sziklaplató DK-i sarkában előtűnt - a későbbiekben említendő - épületmaradvány esetében azonban felmerül a polgári eredet lehetősége is. (Megjegyzendő, hogy ehelyütt az átlagosnak megfelelő méretű telkek nem is fértek volna el, legalábbis a szokott, utcára merőlegesen kialakított formában nem.) Mármint, ha ezt a déli, a tipikus polgári várostól jellegében elütő térséget mint területi egységet vizsgáljuk, s összevetjük a Várhegy északkeleti sarkában feltételezett királyi palota lehetséges terével, azt láthatjuk, hogy a kettő megközelítőleg azonos nagyságú volt. Így - legalábbis e szempontból - mindkét helyszín alkalmas lehetett a korai királyi palotának. Persze mindez önmagában még nem teszi királyi palotává egyik budai területet sem.

A királyi tulajdonlás a századfordulón még csak az északkeleti objektumnál, a *Kammerhof*nál mutatható ki hitelesen és bizonyosan.⁹ Nem zárhatjuk azonban ki ugyanezt a déli területnél sem, hiszen különben milyen alapon rezideált pontosan itt a 14. sz. negyvenes-ötvenes éveiben Anjou István herceg, Nagy Lajos király öccse. Bár önmagában természetesen az akkor történt vásárlást vagy a kisajátítást sem zárhatjuk ki, de a helyszín stratégiai fontossága miatt azon indokolt lehet a királyi tulajdonlás, és ezzel együtt valamiféle királyi tulajdonú objektum meglétét feltételezni - már a kezdetektől is.¹⁰ Mindettől függetlenül, ha mindkét terület valóban a királyé volt is, kimutatni azt, hogy a kettő között melyiken állott „a” királyi palota/curia, azaz a rezidencia vagy legalábbis a frekvenciáltabb lakóhely, jelen ismereteink alapján, mint láttuk, aligha lehet.

Ha végül is a Várhegy D-i részén a 13. sz. második felében - 14. sz. elején állt épületek alaprajzát, építészeti rendszerét szeretnénk rekonstruálni, meg kell állapítanunk, hogy az eddig felmerült, erre a korszakra ténylegesen azonosítható, a bizonytalan keltezésű vagy a tévesen datált objektumok együtt sem adnak elég támpontot annak elkészítéséhez. Biztosan azonosítható maradványok híján tulajdonképpen még az is csak közvetett úton állítható, hogy a 13. sz.-i városfal a fennsík legdélebbi területére is kiterjedt. (L. erről később részletesebben.) Így meg kell elégednünk a fentjelzett töredékes maradványok pusztá megjelenítésével. Kiindulási pontként természetesen a Várhegy D-i végének domborzati térképét¹¹ célszerű felhasználni, hiszen nyilvánvaló, hogy az itt állt épületek formáját már a legkorábbi időszakban is -, de később talán méginkább - döntően meghatározta a geológiai alapkonfiguráció. Ennek kapcsán inkább csak a keresztirányban feltételezett törésvonalak eredeti formájára és tényleges szerepére vonatkozó elképzeléseinket kell ámyaltabbá tenni.¹² A domborzat és a korai maradványok együttes megjelenítésében kitaposott ösvényen járunk.¹³ A magunk részéről mindehhez csak annyit tehetünk, hogy a rajzot kiegészítjük, és az egyes objektumokhoz hozzáfűzzük saját megjegyzéseinket, vagy éppen eltérő véleményünket. Mivel azonban itt a kérdéskör egyik levitatottabb részéről van szó, úgy érezzük, indokolt a többenél bővebb, kritikai kifejtés annak ellenére is, hogy - mint jeleztük - ez a palota tényleges alaprajzi fejlődésének megismeréséhez kevésbé

visz közelebb.

A korainak tartott objektumok értékelésével D-ről É-ra haladva mindjárt az első, legdélebbi pontnál vitatott területre érünk. A Déli nagy rondella területén előbukkant *korábbi kaputoronnyal és a hozzákapcsolódó falakkal*¹⁴ kapcsolatban, amelyet Gerevich és munkatársai a Kelenföldi kapuval azonosítva Árpád-korinak határoztak meg,¹⁵ korábbi ellenvéleményünket¹⁶ kell fenntartanunk. E maradványok esetében ugyanis sem azok pozíciója, sem a közölt rétegvizonyok ill. leletek nem utalnak korai eredetre. Bár mint fentebb láttuk, a korai erődítések D-i kiterjedése eleve kétséges, ez a terület kívül esik a legtágabban feltételezett körvonalakon is. A torony és a hozzá csatlakozó védművek szemmel láthatólag egész helyzetükben a palota jóval későbbi védelmi rendszeréhez, pontosabban meghatározva a DNY-i (másként Újvilág-) és a DK-i kapuhoz igazodnak. E kapuk környékén ezidáig semmiféle olyan maradvány nem került elő, amelyhez e korainak minősített objektum kapcsolódhatna. Végül, - egyéb bizonyító anyag híján - a magam részéről nem tekintem önmagában keltező erejűnek az építéshez használt helyi, márgás kőfajtát sem, melynek alkalmazását pedig Gerevich itt és más kérdéses esetben előszere-ttel jelöl meg a korai objektumok ismérveként. (Ezzel természetesen nem azt vitatom, hogy a korai objektumok általában ilyen kőanyagból készültek.)

Északabbra haladva olyan jelenségről kell megemlékeznünk, amelyre eddig - bár a leletanyag rajzától eltekintve korrektül közölt - kevésbé irányult figyelem. Mostani értékelését a közelmúltban a Nagy nyugati falsoros É-i részén, az ún. Csikós udvaron folytatott feltárások teszik könnyebbé. A korábbi ásatások során a *Déli belső udvaron egy K-Nyi irányú árokra utaló nyomok* tűntek elő.¹⁷ A 14. sz. első felében kiiktatott, feltöltött árokról már Gerevich úgy vélte, hogy az „még a korábbi, 13. századi védőrendszer emléke lehet”. Ezt a magunk kutatásai alapján csak megerősíteni tudjuk, ugyanis a *Ny-i oldalon ugyanilyen korú és feltöltésű árok részleteit* sikerült több, hosszabb szakaszon azonosítani.¹⁸ Az is a sziklaplató alatti közvetkező teraszon, vagy tereplépcsőn helyezkedik el, csak É-D-i irányban elnyúlva. Helyzetéből és leletanyagából következtetve a - rendszerint nagyjából a fennsík peremén kiépült - 13. századi városfal külső védműve lehetett. Jóllehet a Ny-i, illetve Ény-i oldalon feltárt árok és a D-i rész fent leírt árka közötti összeköttetésre egyelőre nincs tényleges bizonyítékunk, a kettőt mégis nagy biztonsággal ugyanazon védelmi rendszer részének tekinthetjük. Mindez egyben annyit jelent, hogy a sziklaplató D-i vége e rendszeren belül esett, azaz feltehetőleg a plató szélén a városfal is lenyúlt idáig. Tény azonban, hogy semmilyen, az utóbbira utaló maradvány itt még nem került elő, hacsak...

Hacsak nem fogjuk fel az iménti, D-i lelőhelytől kissé északabbra, a Keleti belső udvar területén álló ún. *déli erkélyt*,¹⁹ pontosabban annak alapzatát úgy, mint a korai városfal egyik tornyának részben visszabontott maradványait. Az erkély az említett fennsík alatti természetes teraszon áll, s a teraszt a fennsíktől elválasztó sziklafal egy K-re előreugró nyúlványát köpenyezi. Enyhén trapéz alakú alapítménye méretei (cca. 6,2x6,6 m) alapján még talán megfelelne az eddig ismert négy-szögletes tornyoknak, szokatlan azonban, hogy jóval a fennsík alatti szinten áll. (A városfal ezidáig feltárt tornyai túlnyúlnak ugyan a plató peremén, alattuk viszont általában egy szélesebb

vagy keskenyebb, de viszonylag enyhe lejtő szokott elhelyezkedni, s a meredekebb lejtő, vagy sziklafal csak ezután következik.²⁰ Az enyhébb lejtő a palota K-i, DK-i oldalán egészen az I. vagy Belső szárazárók – másként Keleti szikla-árok – vonaláig hiányzik, és ez önmagában is magyarázhatná a fenti megoldást.) Az építmény poligonálisan kiképzett felmenő része ez esetben későbbi építésű volna. – E tetszetős elméletnek elmentmond azonban, hogy amennyire az a publikáció alapján megítélhető, az erkély alapozása későbbi magánál az erkélynél, amely viszont, mint látni fogjuk, az Anjou-korra keltezhető.

Ugyancsak a fenszík alatti teraszon, de már a Ny-i oldalon helyezkedik el az az objektum, egy nagyméretű kváderkből rakott fal, pontosabban támfal,²¹ amelyet Gerevich hajlamos korai, sőt egészen korai időszakra datálni.²² E természetes sziklát köpenyöző támfalat azonban, amely a Nyugati belső udvar alatt feltárt pince K-i oldalán áll, és egyben az ún. Délnyugati palota Ny-i falának alapozását képezi egy szakaszon, semmilyen konkrét összefüggés nem keletkezik a 13. századra. A kialakításában megmutatózó formai archaizmust önmagában nem tekinthetjük meghatározónak. Ezt a megoldást a magam részéről egyszerűen statikai okokkal magyaráznám, kiegészítve egy a pince lehetséges funkciójára vonatkozó felvetéssel. F. Tóth Rózsa nyomán magam sem tartom ugyanis kizártnak, hogy a pince eredetileg ciszternaként funkcionált, s ez méginkább magyarázná a kváderes fal meglétét.²³ Tény viszont, hogy ez esetben a pince többi, törtköves építésű falazatát, vízzáró vakolatnak kellett fednie. Erre vonatkozóan a publikáció azonban nem szolgáltat adatot, s vakolatmaradványt a mellékelt fotókon²⁴ sem tudok azonosítani. (Igaz, ilyennek nincs nyoma a „Cisterna Regia”-ként azonosított pincetérben, az ún. Albrecht-pincében sem. – L. erről még cikkünk következő részében, a ciszterna tárgyalásánál.) A fenti ötletet mindenestre támogathatja a kváderfal fölötti falban pontosan itt átvezető kővályús kifolyó is. Mindehhez hozzáfűzhetjük, hogy objektumunk esetében – legalábbis egyelőre – nem tudunk pincelejáratról, ami önmagában is elég különös egy ténylegesen használatban lévő pincénél. – Gerevich egyébként feltételezi, hogy a kváderfal eredetileg szabadon állt, alatta a Kelenföldi kaputól felvezető út húzódott végig, s a pincét csak utóbb, az udvar feltöltésekor építették be az itt meglévő természetes sziklahorpadásba.²⁵

Áttérve mostmár a fenszíkon lévő objektumokra, mindjárt a legdélebbi részen, a földszinti maradványaiban álló *István-torony*²⁶ esetében merülhet fel a korai eredeztetés lehetősége.²⁷ A torony DNy-i fala mentén húzódó mélyület betöltésében került elő korai, zártnak minősített leletanyag.²⁸ Ha ez a leletanyag az eredeti helyén lenne, és nem – mint ahogy azt Gerevich után magam is vélem – átforgatva, feltöltésként került volna ide, akkor komolyan el kellene gondolkodni az építmény 13. századi keltezéséről. (E feltöltés ugyanis csak úgy maradhatott meg a sziklaoldalban, ha azt kívülről fal támasztotta meg.) Így azonban, s tekintve, hogy a torony közvetlenül, fallal látszik kapcsolódni az Anjou-kori Istvánvár később ismertető Ny-i szárnyához, illetve úgy tűnik, hogy a toronyból kiinduló fal azonos a Ny-i szárny Ny-i falával,²⁹ a kettőt egykorúnak kell tekintenünk.

Az *Istvánvár északabbra elterülő részei alatt további korai maradványok és jelenségek* figyelhetők meg, amelyek az alábbiak szerint csoportosíthatók. *Töredékes, bizonytalan össze-*

függésű falmaradványok, amelyekről csak annyit tudni, hogy nagy valószínűséggel megelőzték az Istvánvár építését, mert egyrészt eltérnek annak falrendszerétől, másrészt annak padló-, illetve járószintje alatt helyezkednek el. Ilyen K–Ny-i irányú falcsont van a Ny-i szárny II. helyiségében,³⁰ valamint két hasonló irányú a Kisudvar ÉK-i sarkában.³¹ (Ugyanitt, illetve a tőlük É-ra lévő IV. jelű folyosó területén még egy olyan, az említett falakra merőleges, azaz É–D-i irányú olyan sziklaepremeret is feltűntet a közölt alaprajz, amely egy hasonló tengelyű sziklagödör Ny-i szélének tűnik. Erről azonban a szöveges rész semmit nem említ.)

Nehezen tudjuk értelmezni azt a *falsarkot*, amely a K-i szárny É-i, VI. számú helyiségében bukkant elő.³² A környezetükhöz képest szokatlanul vékony, derékszögben összefutó falak egy olyan épület DNy-i sarkát jelölik ki, amelynek tájolása a Belsőudvar K-i szárnyáéval látszik egyezni, azonban ott fellelt falcsontok (l. később) egyikéhez sem kapcsolhatóak bizonyíthatóan. Az sem zárható ki teljesen, hogy városi, polgári épülethez tartoztak volna.³³

Egy nagyobb méretű épület és egy hozzátartozó(?) akna viszonylag jobban megfogható maradványai a Keleti szárny alatt. Az építmény³⁴ valószínűleg hosszú (legalább 22 m körül), keskeny (cca 5,8–6 m), nyújtott téglalap, vagy „téglány” alaprajzú lehetett, bár É-i és D-i lezáródása bizonytalan. Kronológiai viszonyaira elsősorban feltárt maradványainak D-i, pince szinten lévő része alapján lehet valamelyest következtetni. A K-i szárnynak az ÉK-i, VI. számú helyiségtől D-re eső része³⁵ (az azt K-ról határoló kváderes fallal együtt) ugyanis már egyértelműen ezen épület falazatainak elbontása után épült ki. Mindez azonban nem ad messzemenő következtetésre lehetőséget, mert ez a szárny, illetve szárnyrész későbbi, mint az Istvánvár „L” alakú tömbje. (L. mindkettőről részletesen később.) Így – s mivel az épület K-i fala az Istvánvár ÉK-i, VI. számú helyiségének K-i oldalán is végig követhető volt – még az sem teljesen lehetetlen, hogy végülis e „korai” maradványok valójában az Istvánvárhoz tartoztak, annak eredeti K-i szárnyát alkották. Mindenesetre ennek igazolásához pontosan kéne ismerni az említett VI. helyiség É-i és D-i falának valamint a hosszú, „korai” épület K-i falának kapcsolatát, szintviszonyait. Addig is a korábbi keltezés sem kizárható.³⁶ Relatív kronológiai alapon kijelenthető viszont, hogy a nyújtott téglalap alakú építmény nem létezett, létezhetett együtt a fentebb említett, vékonyfalú sarokmaradvány által kijelölt épülettel, s ez utóbbi minden valószínűség szerint megelőzte szóbanforgó épületünket. Az viszont számomra kevésbé tűnik valószínűnek, hogy –, mint ahogyan az újabban felvetődött – a téglalap alakú építmény maradványai is egy 13. századi, esetleg 14. század eleji polgári épülethez tartoztak volna.³⁷ Ahhoz a D-i és K-i fal 1,4 és 1,5 m körüli vastagsága túlzottan látszik, vagy legalábbis atipikus a korabeli polgári építészet viszonylatában.³⁸ Ugyanezen az alapon nem zárhatjuk ki a polgári rendeltetést, az említett falsarok esetében.

Más dimenziót adhat az épületnek, ha a mellette lévő (nem teljesen feltárt) *akna*³⁹ valóban hozzá tartozott. Nézetem szerint az akna esetében, amely feltehetőleg egy É–D-i sziklaárból lett leválasztva, a funkcióra nézve komolyan felmerülhet a ciszterna lehetősége.⁴⁰ A korábban felvetett ciszterna ötlettel szemben itt talán több alapot jelenthet a vastagon leülepedett agyagréteg, valamint az, hogy az É-i és D-i, téglából épült fa-

lat vakolat fedte. (Igaz, vakolat a K-i, sziklából kialakított falon nem volt, vagy legalábbis nincs említve. Az sem biztos, hogy a vakolat vízzáró volt-e?) Ha e feltevés valós, úgy ez a cca. 5,6x4 m alapterületű, 5,5 m mély akna, amely tehát csak a feltárt részében 123,2 m³ űrtartalmú volt, jelentősebb objektum vízellátását szolgálhatta. Sajnos keltezésére a pozícióján kívül más támpont nincs. Vastag leülepedett alsó rétege alapján hosszú ideig lehetett használatban, így még az sem kizárt, hogy ha valóban az Istvánvár előtti időszakból származott is, még annak megépítése után, sőt jóval később is funkcionált. Ciszternára ugyanis mind az Istvánvárnak, mind a Nagy Lajos-kori palotának szüksége volt, a fentihez hasonló egyéb, ciszternaként azonosítható objektumról viszont ezekből a korszakokból nincsen tudomásunk.⁴¹

*Korai leletanyaggal keltezett planírozási rétegek az Istvánvár I., II. és III. helyiségének padlója,*⁴² *valamint a Kisudvar habarcsszintje alatt.*⁴³ A III. helyiség esetében a korai, szürke, ausztriai importárú és a helyi, bekarcolt díszű fehérkerámia mellett 4 db bécsi pfennig típusú veret segíti a datálást.⁴⁴ Megjegyzendő, hogy I. Albrecht bécsi pfennigje került elő a VI. helyiség DNy-i sarkának „középkori jellegű” betöltéséből is, az itteni leletanyag azonban „kisebb hitelességű” – vélhetőleg bolygatott.⁴⁵

A 47. gödör. Az I. helyiség Ny-i oldalán előkerült sziklagödört⁴⁶ a benne lévő jellegzetes kerámia mellett viszonylag jól – legalábbis „terminus ante quem non”-ként – meghatározza egy belőle származó III. András obulus. Különös szerepet játszik az itt napvilágra került üvegyanyag, amelynek egyik ritkaság számba menő darabját (l. egy „Fustat típusú szír üvegpohár”) Gerevich az itteni királyi palota bizonyítékaként tartja számon.⁴⁷ E pohár és két hasonló festett töredék⁴⁸ mellett – amelyekről azóta kiderült, hogy valószínűleg nem szír eredetűek, és nem is annyira ritka típusba tartoznak⁴⁹ – a palota területéről származó más, raritásnak számító töredéket is sikerült azonosítani.⁵⁰ Mindezek alapján azonban még mindig nem föltétlenül szükségszerű a királyi udvartartás hagyatékára következtetni. Hasonló üvegyanyag előfordulása gazdag polgári vagy nemesi környezetben is elképzelhető. Tény viszont, ilyen kvalitású üvegyanyag *együtt* máshol Budán eddig nemigen fordult elő.

Tovább haladva É felé a Várhegy trapéz alakban kiszélesedő fennsíkján, az egykori ún. *Belső udvar vagy Nagyudvar területén*, az előbbihez hasonló *három szemétdödör* sorakozik a Ny-i oldalon. Egy „*kerek verem*” (egyéb jelzés nélkül), valamint a 33. és a 45. gödör.⁵¹ Mindezek – Gerevich véleményének megfelelően – eredetileg valószínűleg tárolóvermek lehetnek, s csak másodlagosan tömték be őket szeméttel. A 33. és 45. gödör között egy további, „34. gödör” *jelű objektum* is előbukkant, ez azonban eredetére nézve *félbemaradt sziklapince* volt.⁵² Mind a négy gödör betöltése, pontosabban leletanyaga azonos jellegű volt, mely a 47. gödörétől csak annyiban tért el, hogy nem volt bennük különlegesnek számító üvegyanyag.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a domborzati viszonyok miatt – l. sziklaplató pereme! – a 13. sz.-i városfalnak elvileg közvetlenül e gödrök mentén Ny-ra kellene húzódnia. E helyen azonban csak a későbbi Ny-i palotaszárny belső, K-i homlokzati falának maradványait hozta napvilágra a kutatás, minden korábbi előzményre utaló jel nélkül. Gerevich által korábbi várfalnak vélt falmaradványra csak innen ÉNy-ra, már az ud-

var területén kívül, a Csonkatorony külső oldala mellett bukkantak.⁵³ Ez azonban kijebb és lejjebb van a „kelleténél”, amennyiben a platót Ny-ról szegélyező enyhe lejtő külső peremén helyezkedik el, ott, ahol általában már a későbbi, külső városfal szokott futni. Az egyébként keltező anyag nélküli falmaradvány szerepét csak további, a Ny-i szárny külső oldalán végzett kutatásokkal remélhetjük tisztázni.

Nem világos annak a *sziklaárok*nak, illetve *mesterségesen kialakított tereplépcső*nek a keltezése, melyet ugyancsak a fennsík peremén túl, az említett enyhe rézsűbe vágtak, s amelyet több metszetben sikerült megfogni a *Nagyudvar Ny-i szárnyának helyiségei* alatt.⁵⁴ Az árok rétegződése nem mindenütt egységes. Részben természetes feltöltődésből, részben feltöltésből származó alsóbb rétegeit Károly Róbert-pénzek kelteznek.⁵⁵ Ezek azonban nem a kialakítás idejét jelölik ki, és így arra a korai keltezés sem kizárható. Funkciójára nézve valószínűleg igaza van Gervichnek, amikor azt köfjéthyelyként jelöli meg. Külön kérdés lehet ezen objektumok viszonya a tőlük É-ra, a Csonkatorony környékén feltárt, leiszapolódott betöltésű sziklateknőhöz. (L. erről később.)

Tovább haladva a lehetséges korai objektumok ismertetésével, a *Belső udvar DK-i sarkában előbukkant csekélyke építészeti töredékeket: egy nyolcszögletű pillér* viszonylag épen maradt maradványait és egy vélhetőleg hasonló, de csak feltételezen azonosítható *másikat*, valamint egy *sarokként definiált falfoszlányt* kell említenünk.⁵⁶ Ezekhez szokták kapcsolni a tőlük K-re található „*négyszögletes kisszögellő épület-rész*”-t, amely azonban már a plató peremét képező sziklafal elé ugrik ki, s így alapozása az alsóbb teraszon áll.⁵⁷ Az elsőként említett pillért legalább a relatív kronológia szempontjából el tudjuk helyezni, amennyiben arra a K-i palotaszárny Ny-i, azaz belső homlokzati fala már ráépül. (Kérdés azonban, hogy a homlokzati fal milyen korú?) A másik pillér(?)töredéket és a falsarkot viszont semmi nem keltezi. Sajnos e három objektum szintviszonyaira sem a közvetlenül mellettük feltárt (és nem említett) téglapadlóhoz, sem az Istvánvárból észlelt nívókhöz képest nem lehet következtetni a publikáció alapján, pedig ez valamelyest további támpontot jelenthetne legalább a relatív kronológia szempontjából.⁵⁸ A hiátusok miatt magam részéről a látszólagos alaprajzi kapcsolódás ellenére sem látom megnyugtatóan bizonyítottnak a fenti maradványok összetartozását a kiszögelléssel, akárcsak az erre felépített elméletet egy itt állt esetleges kápolnáról.⁵⁹ A valóságnak sokkal inkább Gerevich újabb véleménye felelhet meg, mely szerint a nyolcszögű pillérek folyóshoz tartozhattak.⁶⁰ A kiszögellés korai keltezését egyébként biztosan sem alátámasztani, sem elvetni nem lehet. Az objektumot elhelyezkedése miatt én mégiscsak inkább a későbbi, Anjou-, pontosabban Nagy Lajos-kori rendszer részének vélem. (L. erről később.)

A *K-i oldalon, az előbbiektől kissé északabbra* említenünk kell még egy olyan *sziklába vajt objektumot*, amely a Gerevich-team 1953-as publikációjában az alaprajzon ugyan szerepel a 13. századi zárt leletcsoportok között,⁶¹ szöveges említése azonban sem itt, sem máshol nem található. Formája alapján nem annyira veremnek, mint pincyszerűségnek tűnik. A Belső udvar területén ez és a Ny-i oldalnál említett, félbehagyott pince (34. „gödör”) az a két „épített” objektum, amelynél a polgári rendeltetés esetlegesen felmerülhet, de a fentebb leírt városi rendszerbe nem látszanak beilleszthetőnek. Jelenlé-

tük egy korai királyi tulajdonú objektum gazdasági udvarán sem kizárható, jöllehet erre sincs semmilyen bizonyíték.

További, korai, vagy koraiként is számításba vehető maradványok ennek az udvar területén már nincsenek, csak az azt É-ről lezáró Keleti sziklaárok (I. vagy Belső szárazárok) mentén, illetve ÉNy-ra, a Csonkatorony környezetében.

Kérdéses magának a *Keleti sziklaárok*nak a kora.⁶² Biztosan csak annyit tudunk, hogy betöltésének még legalsó, 9. rétegéből is Nagy Lajos- és Zsigmond-pénnel együtt jött elő,⁶³ de ez inkább csak arra utal, hogy az árkot olykor kitakarították. (Mindenesetre érdekes, hogy e legalsó réteg csak humuszt és kevés szemetet tartalmaz, és nem üledékes, leiszapolódott anyagot; ilyen egyébként a felsőbb rétegekben sincs.)

Közelebb hozhatna a kelezéshez, ha az árkot É-ről határoló, kettős fal⁶⁴ északabbi, külső tagjának korát⁶⁵ meg tudnánk határozni. (A belső fal egyértelműen későinek határozható meg.) Be kell azonban vallani, hogy az alappublikációnak azt a részét, amely e fal és a közvetlenül mellette feltárt 32. és 32. b jelű „gödör” viszonyát tárgyalja,⁶⁶ a magunk számára alig tudjuk értelmezni. A leírás alapján mintha az tűnne ki, hogy a falazat korábbi lenne, mint az egyébként kétség kívül korai (IV. László-dénárral és IV. Béla-obulussal, valamint korai kerámiával kelezett) gödörbetöltés. Ugyanakkor a fal és a „gödör” elhelyezkedése, egymáshoz viszonyított pozíciója inkább arra látszik utalni, hogy az előbbivel már kiiktatták az utóbbit. Az utóbbi esetében az idézőjel használatát egyébként az indokolja, hogy formája, viszonylag csekély mélysége alapján ez az objektum sem tartozik a már említett szemétdöbrök sorába, hanem inkább a Belső udvarnál leírt másik két, sziklába vágott építménnyel látszik rokonságban lenni.

A sziklaárok kapcsán, annak *D-i oldalán* említenünk kell még egy kváderéből rakott falsarok maradványát.⁶⁷ Bár e csonk korai kelezésére semmi nem utal, a publikáció mégis ezt látszik sugallni. Helyzete alapján a magunk részéről inkább arra hajlunk, hogy az itteni – későbbi – híd- és kapuépítmény valamelyik elemének statikai okok miatt megerősített részletét, esetleg egyszerű armírozását lássunk benne.

Az *I. szárazárok*tól ÉNy-ra, attól vastag sziklafallal elválasztva egy másik, hasonló árokszerű képződmény helyezkedik el a jóval későbbi Csonkatorony DK-i helyiségének falai alatt és attól D-re⁶⁸. A sziklateknő eredeti formáját a későbbi építkezések miatt nem ismerjük. Hosszú ideig szabadon állt, mint azt a benne fellelt alsó, vastag, leiszapolódott humuszos agyagüledék réteg (5) bizonyítja. Sajnos ennek leletanyagára a publikációban csak tág utalás található, s az egész objektum korai voltára is csak a relatív kronológia alapján következtet Gerevich. A relatív kronológiai összefüggéseket bonyolítja az a tény, hogy a sziklaárok Ny-i partján a „mesterségesen levéssett szikla felszínén ...kavicsokból álló nívó” jelentkezett foltszerűen,⁶⁹ amely folytatódni látszik attól É-ra, a Csonkatorony ÉK-i helyiségében is.⁷⁰ Az ilyen jellegű a kavicsos felszín pedig – legalábbis a palota területén eddig folytatott ásásaim gyakorlata szerint – egyértelműen csak útfelületként fordul elő. (Ezek után már önmagában az kérdéses, hogy ha a kavicsos felület valóban út volt, akkor az honnan hová vezetett? – Lehetséges, hogy a Nagyudvar Ny-i szárnya alatti sziklaárok alsó rétegeit fedő, köves-kavicsos, útszerű felületekhez kapcsolódott volna?) Mindezekhez azonban még egy további, harmadik bonyolító tényező járul. A Csonkatorony DK-i helyisé-

gének DNY-i sarkában ugyanis, egy az előbbtől elváló(?) sziklamélyedésben *K-NY-i tengelyű, kváderéből rakott falazat kevéske maradványa* tűnt elő,⁷¹ amit Gerevich egy „hatalmas építmény” részének tart, „amely feltehetőleg a korábbi, talán még 13. századi védelmi elrendezésnek volt lényeges része”, és amely „...méretei, helye, a 13. századi várfal vonulata a sziklameredek mellett tornyot sejtetnek.”⁷² Ugyanő a fal kelezése kapcsán a 13. sz.-i és őskori anyaggal bíró „alapréteg”-et emeli ki, de sajnos ennek a falhoz viszonyított helyzete nem derül ki az általa leírtakból. Az sem világos, hogy Gerevich mi alapján következtet az építmény „hatalmas” méretére, az alapozás jellegű fal mintegy 1 m körüli vastagsága ugyanis nem éppen erre enged következtetni. A korai védelmi elrendezéssel illetve a torony lehetőségével egyet kell értenünk annyiban, hogy ha az Árpád-kori városfal valóban folytatódott errefelé, úgy annak egyik tornya nagyjából ezen a környéken kellett hogy álljon.⁷³ Nem valószínű azonban, hogy a kváderfal ennek volna maradványa, egyrészt ugyanis a korai városfal eddig feltárt tornyai között – legalábbis tudomásom szerint – nincs kváderes falazatú,⁷⁴ másrészt a jelzett falvastagság eleve ellenkezővel.

A legnagyobb problémát végülis a három objektum – a sziklateknő, az útmaradványok és az ugyancsak sziklateknőben üldő kváderfal – egymáshoz való viszonya jelenti. Az eredeti publikációt kísérő ábraanyag alapján számunkra az tűnik valószínűbbnek, hogy az útfelületet a két másik objektum elvágta, bár az egyik fotó⁷⁵ szerint mintha az út ráhúzódná a sziklateknőből Ny-ra kiágazó két bevágás(?) egyikére. Így végülis csak annyi bizonyos, hogy mindhárom objektum megelőzte a Csonkatornyot. Akárhogyan is nézzük, ez a kérdés is azok számát szaporítja, amelyekre egy esetleges jövőbeni kutatás adhatna választ. Úgy tűnik, hogy szerencsére ennek elvi lehetősége itt még fenn is áll.

Ehelyütt azonban röviden vissza kell még térnünk arra a korábban említett, Gerevich által korai várfalmaradványként azonosított *falcsonkra*, amely *közvetlenül a Csonkatorony mellett D-re* bukkant elő.⁷⁶ Ha mind e „várfal”, mind az előbbi sziklateknőt, valamint az ugyancsak korábban említett délebbi (a Belsőudvar későbbi Ny-i szárnya alatti) sziklalépcsőt, illetve árkot korainak, azaz egykorúnak tekintenénk, úgy az derülne ki, hogy a „várfal” belülről szinte megközelíthetetlen volt a mögötte húzódo sziklamélyedések miatt. Mindez két lehetőséget sugall: vagy az árok későbbi kialakítású, vagy – és magam inkább ezt tartom valószínűnek – a korai fal mégiscsak feljebb, a plató peremén, a Ny-i palotaszárny belső, udvari homlokzati falának vonalában húzódohatott. Ez utóbbi lehetőséget talán még egy, eddig kevésbé figyelemre méltott jelenség értelmezése támogatja. Az *I. Szárazárok és a Csonkatorony* alatti/melletti árok kialakítása során ugyanis a kettő között egy 5,4–5,7 m széles sziklanyelvet⁷⁷ hagytak meg a kőfejtők. Úgy tűnik, ennek kevés egyéb értelme lehetett, mint, hogy biztosítani a későbbi Második udvar és a Nagyudvar területének Ny-i oldalán eredetileg végighúzódo védővonal töretlen futását. Tény, hogy a rajta fellelt igen masszív, É-D-i irányú falcsonk⁷⁸ formája alapján kevésbé azonosítható az Árpád-kori városfallal, de az utóbbi attól még korábban itt állhatott. Mindez közvetve annyit is jelenthet, hogy az árkok vagy később, vagy legfeljebb együtt készülhettek az első védőművel.

Áttérve az É-ra következő Második- vagy Zsigmond-udvar

területére, itt két olyan, vélhetőleg polgárházhoz tartozó épületmaradványról, valamint egy személgödörrel kell szólnunk, amelyeknél a korai eredet szóba jöhet, illetve bizonyítható.

Az egyik építmény pincemaradványai közvetlenül a Csonkatorony mellett bukkantak elő⁷⁹ – egy részüket éppen a torony K-i falának építéskor pusztították el. Gerevich ezt az objektumot lényegében egy a királyi palota előudvarán állt 14. sz.-i gazdasági épületnek tartja, míg vele szemben Zolnay az általa északabbra – a későbbi Északi előudvar területén – feltárt 13-14. századi polgárházak mellé sorolja be.⁸⁰ Bár az építmény formája és elrendezése nem egészen felel meg a Zolnay-féle házaknak, de jellegében mégis inkább azokhoz látszik tartozni. Az elrendezési, tájolási eltéréseket megmagyarázhatja a sziklaplató itteni összeszűküléséből származó adottság. A pincéből előkerült 14. sz.-i leletanyag és azt keltező pénzek legkésőbbi darabjai – Mária dénái – csak a betöltés időszakát jelölik ki, nem az objektum építési korát. (Természetesen ettől azért még a 14. századi kialakítása sem kizárható.)

Közvetlenül a kérdéses épület mellett D-re került feltárással – s nem kizárt, hogy eredetileg ahhoz is tartozott – a 40. gödör.⁸¹ Utóbbi betöltéséből azonban csak korai kerámia került elő,⁸² amelyet még 13. sz. végi bécsi pfennig típusú veret is keltez. A másik építmény töredékes maradványai fala az előbitől jóval északabbra, az Árpád-kori városfal ún. patkó alakú tornyának belső oldalán tűntek elő. Az épület közvetlenül nekiépült a városfalnak, de abba nem volt bekötve, annál vélhetőleg később készült. Bár sárga agyagpadlójától eltekintve belső rétegződése nem ismert, korai datálása mégis biztosnak tűnő alapokon áll. A D-i fal a külső oldalán húzódó rétegsor tanúsága szerint részben rá-, részben beleépült abba a humusz feletti habarcsos, kavicsos rétegbe, amely a városfal építési rétegének tekinthető, az afölötti, valamivel későbbi feltöltési rétegek viszont láthatólag nekitámaszkodnak a már álló falnak. Mivel az objektum közvetlenül a városfal tornya mellett, illetve mögött helyezkedik el, Gerevich katonai rendeltetésűnek valószínűsíti. Zolnay viszont tájolása, jellege alapján a polgári házak közé sorolja,⁸³ és mindezek alapján magam is inkább emellett vagyok. Tény azonban hogy, korai polgári épület jelenléte közvetlenül a torony belső oldalán ellent látszik mondani a védelem szempontjának, bár éppen a Zolnay féle házak között erre is találunk példát.⁸⁴ Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Zolnay által feltárt házmaradványok döntő többsége pince volt, függetlenül attól, hogy a telkek elején, az utcafronton, vagy – mint jelen esetben is – hátul, a városfal mellett helyezkedtek el. Itt ez legfeljebb másodlagosan, a külső terepszint megemlése után képzelhető el.

A szóbanforgó építmény kapcsán a funkciótól függetlenül nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet arra a tényre, hogy a Külső- vagy II. szárazárok D-i oldala már elvágta annak É-i oldalát. Hasonló az árok É-i oldalának viszonya a Zolnay-féle házak, illetve telkek legdélebbi részéhez.⁸⁵ Mindezek alapján ki kell jelentenünk, hogy a Szárazárok eredeti, természetes formája – ha egyáltalán létezett ilyen! – jóval szerényebb szélességű lehetett annál, mint amilyennek a ma is ismert, késői formája alapján feltételezték.

Az egész – II. szárazárotól D-re eső – D-i terület kronológiai és funkcionális szempontból legbiztosabb korai objektuma a Ny-i oldalon húzódó, az előbbieken már érintett 13. sz.-i városfal és annak „patkó alakú” tornya.⁸⁶ A Gerevich által minta-

szerűen kiértékelt erődítés kapcsán legfeljebb annak D-i záródása lehet kérdéses, illetve az, hogy milyen formában haladt át a II. Szárazárok feltételezett természetes előzményén. (A Szárazárkon túli folytatását Zolnay kutatási hozták napvilágra.⁸⁷) Míg az előbbi kérdésre szerencsés esetben talán régészeti választ is nyerhetünk, a másodikra nem, hiszen ezt a részt az árok ismert formájának kialakításakor nyom nélkül, teljesen eltüntették.

Már az előbbieken leírt városfalon kívül, attól kissé Nyra, de még a Zsigmond-udvar területén tűnt elő az a kemence maradvány, melynek Zolnay szerint korát a „...környező járószintet III. Béla dénára határozza meg.”⁸⁸ Ez a korai keltezés azonban a továbbiakban még ellenőrizendő, mert az objektum egészében ahhoz a – 13. sz.-i városfalon kívül eső, – következő vár(os)falhoz⁸⁹ látszik kapcsolódni, amelyet jelen ismereteink szerint leginkább az Anjou-korhoz tudunk kötni. (L. erről még a későbbiekben!)

A Zsigmond-udvar túlsó DK-i oldalán említenünk kell azt a hatalmas kőoszlopos építményt,⁹⁰ amelyet Gerevich éppen az oszlopok – egyébként rendkívül egyszerű – műformáinak 11-12. sz.-tól létező párhuzamai alapján hajlamos korai, még a tatárjárás előtti időszakra keltezni.⁹¹ Gerevich szerint továbbá itt „föltehetőleg az egykori belépést megakadályozó kapuház vagy torony maradványaival állunk szemben”, ami azonban – ha jól értjük az általa leírtakat – már az eredetileg szabadon álló oszlopok elfalazása, illetve falbafoglalása után kialakult építményre vonatkozik.⁹²

Mivel az oszlopok korai keltezését semmi egyéb nem támogatja, a magam részéről Nagy Emese véleményét fogadom el, mely szerint a itt végülis az archaikus műformák jóval későbbi, Zsigmond-kori továbbéléséről van szó.⁹³ Az építmény későbbi keltezése mellett szól egyébként – mint látni fogjuk – annak a palota alaprajzi rendszerében elfoglalt helye is.

Ezzel a Zsigmond-udvar területére lokalizált, korainak tartható, vagy annak vélt objektumok ismertetését le is zárhatnánk, de érintőleges és hangsúlyozottan kérdőjeles formában még egy épületmaradvány említése látszik indokoltnak. Az udvar jóval későbbi É-i szárnya, vagyis a Zsigmond-palota pincemaradványainak K-i oldalától nem messze egy építmény DK-i sarka tűnt elő. Ezt az épülettöredéket az alappublikáció szövege egyáltalán nem említi, szerepel viszont mind az alaprajzon,⁹⁴ mind az egyik fotóillusztráción.⁹⁵ (Az alaprajz szerint még két metszetrajznak is ábrázolnia kellene, ez a két metszet azonban valamely ok miatt nem szerepel a kötetben.) Az alaprajz és fotó alapján úgy tűnik, mintha a falsarok korábbi lenne, mint az É-i palotaszárny, illetve annak É-i toldata. Azaz: az É-i palotaszárny korábbi épületet vágott volna el, amelynek tájolása emlékeztet az Északi előudvaron feltárt házakéhoz, illetve az Árpád-kori városfal mellett talált, előbb említett épületéhez. Sajnos mindez egyéb adatok híján koránt sem jelent bizonyosságot, és tulajdonképpen még az objektum egészen kései eredete sem kizárható.

A Várhegy D-i végéhez kapcsolódóan még egy objektumról kell szólnunk, amely esetében a korai eredeztetés felmerült. Gerevich újabban⁹⁶ – ellentmondva korábbi véleményének⁹⁷ – a Dunához lenyúló Keleti falszoros K-i zárófalanak D-i szakasza kapcsán veti fel ezt a lehetőséget. A zárófal koronájának D-i részén, a mellvéd mögött feltárt kőpadok támláján „igen régies gömbáthatás” mutatkozott, Gerevich szerint

„...emlékeztetve arra, hogy ezek a padok a hegyfoknak ezen a részén állott, korábbi várhoz tartoztak.” (Gerevich vélhetőleg itt is – mint az említett oszlopos építménynél – a tatárjárás előtti időszakra céloz.) Mivel ezidáig e falszakasznak semmilyen korai – tatárjárás előtti vagy utáni – objektumhoz való kapcsolata⁹⁸ nem mutatható ki, viszont tökéletesen beleillik a palota jóval későbbi védelmi rendszerébe, én ez esetben Gerevich – Nagy Emese által is megerősített⁹⁹ – korábbi véleményét fogadom el, mely szerint e korai típusú műformát itt „továbbélésnek tekinthetjük.”¹⁰⁰

A lehetséges korai eredetük kapcsán fent topográfiai sorrendben leírt „in situ” objektumokat fajtájuk szerint végülis öt csoportba sorolhatjuk: 1. épített védmű maradványok; 2. „egyéb” épületmaradványok; 3. szikla- és egyéb árkok; 4. sziklagödrök; 5. planírozási rétegek.

1. A védművek közül az egyiket, a Zsigmond-udvar Ny-i oldalán álló városfal és torony maradványt, egészen bizonyosan a 13 századra keltezhetjük. Igen nagy valószínűséggel későbbi, 14. századi az István-torony. Végül, szinte elképzelhetetlen a D-i, Rondellát megelőző kaputorony és a hozzákapcsolódó falak, valamint a dunai zárófal D-i részének 15. sz. előtti eredete. Bizonytalan a védelmi rendeltetése és a keltezése annak a falcsonknak, mely a Csonkatorony D-i oldalán került napvilágra.

2. Az „egyéb” építészeti maradványok közül igazából csak négy mutat értékelhető formát. A Kisudvar K-i szárnyánál lévő téglány alakú épületnél azonban egyaránt kérdéses a keltezés (13. esetleg 14. sz.?) és a rendeltetés (korai királyi? objektum vagy az Istvánvár K-i szárnya?). Valószínűleg polgári épületekhez tartoztak a Zsigmond-udvar DNY-i részén feltárt pincemaradványok (13. vagy 14. sz.?), valamint ugyanott az ÉNy-i részen, a 13. századi városfal tornya mögött előtűnt falak. – A udvar DK-i részén előkerült negyedik, oszlopos szerkezetű építmény jóval későbbi időszakból származtatható.

3. A fensíkon és annak széle mentén feltárt, sziklába vágott árkokat és egyéb, hasonló sziklaformációkat eredetileg valószínűleg kőfejtés miatt alakították ki, s csak másodlagosan nyertek védelmi szerepet. Lehetséges, hogy közülük az I. Százároknak valamilyen természetes előzménye is volt. Sajnos teljes bizonyossággal egyik sem keltezhető a 13. sz. második felére. – Velük szemben kezdettől védelmi szerepe volt annak az ároknak, amelyet délebbre, lejjebb, a plató alatti terasz agyagos-márgás talajába ástak bele. Az árok valószínűleg körülölelte a Várhegy D-i végét, legalábbis erre utal az ÉNy-i részen feltárt hasonló, illetve egyező árok.

4. A sziklagödrök¹⁰¹ egy része eredetileg bizonytalán tárológödör lehetett, amelyeket másodlagosan emésztögödörként, szemétdöörként használtak fel. – A gödrök másik része inkább kisebb pince vagy pincyszerű verem lehetett, egyiküket valamilyen okból be sem fejezték. Ezek az objektumok a korábbi három csoporttal szemben betöltésük alapján jól keltezhetők – legkésőbb a 14. sz. első évtizedéig.

5. A korai anyagot mutató feltöltési rétegek szűk területen, a Kisudvaron és közvetlen környékén fordultak elő. Sajnos nem eredeti, korai szintekről van itt szó, hanem átforgatott, planírozási anyagról, amelynek bizonyító ereje így áttételes. A fentiekben szándékosan nem térünk ki a „mobil” építészeti töredékekre, vagyis a kőfaragványokra és az idomtéglaakra. Az előbbieket közül ugyanis azon korai darabok száma, amelyek a

helyszínről középkori, de másodlagos befalazásból származnak, (tehát nagy valószínűséggel a terület valamiféle korábbi beépítését jelzik,) igen csekély. A még korábbi (tatárjárás előtti) töredékek talán valamivel még számosabbak is, ám ezek mindegyike késői (pl. barokk) beépítésből származik, így a palotára vonatkozó bizonyító erejük igen kétséges. – A kőfaragványokkal szemben jóval több a 13. századnak tartott idomtégla-töredék amelyeket Gerevich érvelése egyik fontos alapjának tart. Az újabb kutatások azonban meggyőzően bizonyítják ezen idomtégla anyag jóval későbbi, 14. század végi, 15. század eleji eredetét.¹⁰²

III. A DÉLI PALOTA 1350 KÖRÜL – AZ ISTVÁNVÁR

Amíg a korai palota kérdésében erősen eltérnek a vélemények, a 14. sz. második negyedére, közepére keltezett palotaépület értékelésében már több-kevesebb egyetértés alakult ki annál inkább, mert az első, régészeti és építészettörténeti összefüggések szempontjából viszonylag jobban értelmezhető maradványok éppen ehhez az időszakhoz kötődnek.¹⁰³

Megegyezik a kutatók többségének véleménye abban is, hogy ez az épület – amely a későbbi forrásokban mint „István-torony” vagy „Istvánvár” tűnik fel – Anjou István herceggel, Nagy Lajos öccsével állt kapcsolatban.¹⁰⁴ Továbbra sem világos viszont, hogy az elnevezés azért rögzült-e így, mert a „vár”-at István herceg építtette (számára építették), vagy mert átmenetileg ő lakta.¹⁰⁵ (Netán csak részben – I. „István-torony”?¹⁰⁶)

Mindez persze összefügg egyrészt magának az épületnek a keltezésével, másrészt a köztörténeti kronológiai adatok vizsgálatával. Az épület abszolút kronológiai elhelyezését régészeti szempontból mindössze két pénzlelet segíti, amelyek közül azonban az egyik sajnos nem teljes értékű, mert bolygatott helyről származik. A meghatározó értékű veret az épület Ny-i szárnyának III. helyiségében, az É-i fal alapozási árkában került napvilágra.¹⁰⁷ Károly Róbertnek ezt az érmét, amelyet a korábbi irodalom csak a király uralkodásának – szempontunkból túl tág – időhatárai (1308–1342) között tartott számon,¹⁰⁸ újabban 1333-ra kelteznek.¹⁰⁹ Testvérdarabja ugyanennek a helyiségnek a D-i falánál bukkant elő egy csövezeték bolygatásából. Az alapozási árok érme tehát kijelöli a „terminus post quem”-et.

Ha a fentebbiek szerint elfogadjuk, hogy az Istvánvár Anjou István hercegről nyerte nevét, úgy vélhetőleg az ő hivatali értelemben vett budai tartózkodásának, ténykedésének idejét tekinthetjük a másik oldalról időhatárnak. A herceg 1354-ben halt meg,¹¹⁰ így ez utóbbi időpontot vehetjük tehát az építés szempontjából abszolút értelemben „terminus ante quem”-nek. Oklevélkiadással igazolható itteni működése 1349–1353 között mutatható ki,¹¹¹ de feltételezik, hogy már 1747-ben is ő gyakorolta átmenetileg a hatalmat – legalábbis névleg – a nápolyi hadjáratban elfoglalt bátyja helyett. Az 1333–1353/1354 időhatárok között további szűkítést inkább csak találgatás, semmint bizonyíték alapján eszközölhetünk. Így feltételezve, hogy önálló udvartartással járó önálló működéséhez már önálló rezidenciája volt, a felső határt visszavehetjük 1349-ig vagy 1347-ig. Az alsó határ tekintetében viszont azt nem tudjuk kizárni, hogy már meglévő, tehát nem számára készült épületet

vett át, így az akár 1333-ban is épülhetett.

Ami mármost magát a „vár”-at illeti, ennek alaprajza, rendszere meglehetősen pontossággal megrajzolható.¹¹² Az együttes súlypontja a Várhegy fennsíkjának legdélebbi nyúlványára esett, ahol az épületek egy nyújtott téglalap, pontosabban trapéz alakú, valószínűleg kezdeti zárt udvar (h.: 24–25 m, sz.: 7,4–6,8 m körül), a *Kisudvar* körül voltak elrendezve, s így maguk is megközelítőleg téglalap, vagy inkább kissé szabálytalan, trapezoid formájú alaprajzot mutattak. Elképzelhető, hogy az udvart körülölelő épületek közül nem mindegyik volt egykorú.

A közel szabályos alaprajzból a délnyugati sarokban valamely okból eltérő tájolással „kilógott” az *öregtorony* – az „*István-torony*” – tömbje.¹¹³ A torony északi oldalához közvetlenül csatlakozott – s vele vélhetőleg egykorú – a nyugati palotaszárny, amely aztán fordított „L” alakban megtörve folytatódott az északi szárnyban.¹¹⁴ Az északi szárnyat középen mintegy átvágta az északra nyíló kapu és a mögötte húzódó, mindössze 2,6/2,8 m széles, folyosószerű kapualj.¹¹⁵ (Megjegyzendő, hogy a kapuhoz kapcsolódóan különösebb védelmi célú „berendezés” – csapórács vagy farkasverem – nyoma nem ismeretes, vagy legalábbis a publikáció nem említi ilyet.) Nehezebb kérdés a keleti szárny formája, mivel a későbbi átépítés miatt a korábbi maradványok értelmezése ehelyütt meglehetősen problematikus. Mint láttuk, Gerevich L. véleménye szerint itt a hercegi palota kiépülésekor már ill. még egy korábbi, téglalapos építmény állt s ezért nem folytatódott erre – tehát mintegy fordított „U” alakban visszatörve – az „L” alakú épület. Csakhogy a korábbinak vélt téglalapos alaprajzú építmény keleti fala északi irányban szinte a hercegi vár északi homlokzatáig követhető s így a magam részéről az egykorúságot sem zárnam ki.¹¹⁶ Az építmény déli kiterjedéséről semmilyen hiteles adatunk nincs s csak kérdőjelesen tételezhetjük fel, hogy az lenyúlt egészen az ún. délkeleti erkélyig,¹¹⁷ esetleg valamivel azon túl.

Az „erkély” az együttest délről lezáró eredeti épületrész egyetlen ma létező maradványa, s egykor – Zolnay L. véleményének megfelelően¹¹⁸ – az „István-vár” kápolnájához tartozhatott.¹¹⁹ Talán éppen ezért sem bontották el a későbbiekben – ellentétben a mögötte álló épülettel.

Az erkély mögött eredetileg állt épület formájának meghatározása, vagy legalább annak valószínűsítése is meglehetősen nehéz feladat. Mint az előbbiekben láttuk, lehet, hogy csak a K-i szárny D-i nyúlványa állt mögötte, valószínűbb azonban, hogy önálló, K–Ny-i irányú épület, vagyis D-i szárny, amely Ny-on egészen az István-toronyig ért. Erre utalhat legalábbis, hogy a torony ÉK-i, a többinél keskenyebb falának külső oldalán hiányzik a másik három falnál meglévő rézsűs övpárkány, és a bejárat is erről nyílt.¹²⁰ Lehet, sőt valószínű persze, hogy a D-i szárny köztes, háromszög alakú „közlekedő”-térrel kapcsolódott a toronyhoz, ellenkező esetben a szárny földszinti és emeleti termeinek Ny-i lezárása meglehetősen torz formában történhetett volna csak meg.¹²¹

Az épület É–D-i kiterjedésével, szélességével kapcsolatban csak találgatni tudunk. Lehet, hogy a szárny szélessége nem, vagy nem sokkal haladta meg a szentélyként azonosított erkély szélességét (tehát nem fedte le a torony teljes ÉK-i oldalát)¹²², de az is lehet, hogy szélesebb volt, és D-i fala a torony K-i sarkához kötött be.¹²³

A „vár” zárt magjáról egyéb hiteles információnk nincs. Az épületegyüttes által lefedett terület cca. 40–48x22–18 mnyi volt, amihez hozzászámítandó még az István-torony 11,1x11,9 m-es tömbje. Az egész tömb nagyjából megfelelt egy átlagos budai telek méretének,¹²⁴ azzal a különbséggel, hogy az ennyire körülépített, zárt belső udvarú telek ekkor még ritka lehetett.¹²⁵ Nem elképzelhetetlen, hogy északkeleti irányból, másodlagosan további épületrész csatlakozott hozzá.¹²⁶ Mindentől függetlenül, valószínűleg már ekkor az épületegyütteshez tartozott mintegy előudvarként a hegy észak felé, trapéz alakban kiszélesedő fennsíkjának további része is – egészen az „I. Százárok” vonaláig.¹²⁷ Az „előudvar” feltehetőleg keletről és nyugatról egyaránt a 13. sz.-i városfal szegélyezte lehúzóva egészen a zárt épülettömbig, bár ezt, mint láttuk, azonosítható maradványokkal nem tudjuk alátámasztani. Északról vélhetőleg az említett százárok, vagy annak valamilyen előzménye választotta el a polgári városrésztől, de hogy ennek belső oldalán állt-e valamilyen komolyabb védőfal, azt nem tudjuk.

Az erődtésekről szólván feltűnő, hogy a „vár” D-i tömbjét Ny-ról határoló, külső, homlokzati fal viszonylag csekély, 120–140 cm vastagságú volt. (A K-i szárny „téglalapos” épületét itt most kronológiai bizonytalansága miatt nem említem.) Ez azért érdekes, mert további külső, a hegy lejtőjén húzódó védőfalról itt egyelőre nincs tudomásunk, s így a homlokzati fal egyben várfal szerepet is be kellett, hogy töltsön. Ez a falvastagság még akkor is kevésnek tűnik, ha tudjuk, hogy a fal közvetlenül a plató szélére épült, és alatta több méter magas sziklafal állt. Külső, a sziklaplató alatt álló falat csak a délkeleti oldalon ismerünk. A falazat azonban, amely a „délkeleti erkély” D-i oldalát és – valószínűleg – az „István-torony” D-i sarkát kötötte össze tompaszögben megtörve,¹²⁸ 80 cm körüli falvastagsága alapján inkább kerítésnek tekintendő.¹²⁹ (Ennek keltezésében azonban még a következő időszakot sem zárhatjuk ki)

Összefoglalva: az „Istvánvár” zárt palotamagból s hozzá északról csatlakozó előudvarból állt. Az egész együttesnek jó-szerűen csak az öregtorony kölcsönzött vár jelleget.¹³⁰

JEGYZETEK

1. GERŐ 1994. 69.
 2. A témával foglalkozó fontosabb munkákat a teljesség igénye nélkül az alábbiakban foglaljuk röviden össze. (Az egyes munkákhoz fűzött véleményünket, kritikánkat a fő szövegben és a jegyzetekben adjuk, s itt csak a legfontosabb észrevételeket közöljük, a rajzi hivatkozásokat a jegyzetekben dőlt nagybetűvel jelöltük.)
- LUX 1920: Az addig ismert történeti ábrázolások és helyszínrajzok, valamint a századforulós palotaépítkezés során előbukkant építészeti maradványok alapján rekonstruálja a Mátyás-kori palota különböző nézeteit és alaprajzát. Az alaprajzokon (l. pl. 95. o./95. ábra: földszint) mai szemmel elsősorban az I.–II. jelű udvarok (ma: Második, vagy Zsigmond-udvar) és a Várpiac (Északi előudvar) területén mutatkoznak vitatható, az ásatások által azóta módosítandó részletek. Előbbinél az udvar É–D-i középtengelyébe helyezi a Schedel-metszet épületeit, amelyek a feltárt maradványok szerint egyértelműen a K-i oldalon álltak. Az utóbbinál az udvar K-i és É-i fala mentén ábrázol épületsort, amelyekre eddig nincs régészeti bizonyíték.
- ZOLNAY 1952: Már az új ásatás eredményeit is felhasználva szövegközi ábrán adja közre „A budai királyi palota építéstörténeti vázlat”-át, amelyen – egy alaprajzi vázlaton egyesítve – elsősorban az Anjou-kori, másodsor-

- ban a Zsigmond-kori építkezéseket tünteti fel. Anjou-korinak tartja a legdélebbi részen a Kisudvart övező épületeket, az északabbra lévő Nagyudvar (Belső udvar) felületét a Ny-i szárny és a Kápolna kivételével valamint a Dunához lenyúló Keleti falszoros É-i és D-i zárófalát (a K-it nem!) és a D-i Rondella előzményét képező védműveket. Ugyanitt egy másik, „A budai Várhegy építkezési súlypontjai a 13–14. század fordulóján” c. ábrán is érinti a témát, de ez szempontunkból csak annyiban bír jelentőséggel, amennyiben az déli első Anjou-kori palota, az Istvánvár helyét még a városon kívül esőnek látja, mert szerinte a város ekkor még a mai Szt. György tér közepe táján záródhatott le Ezt a nézetét utóbb – éppen saját ásatásai által megcáfolva – módosította. Zolnay az ábrán egyébként – az innen nyomon követhető fixa ideájának megfelelően – az Árpád- és Anjou-kori (1255–1382) királyi palotát a Várhegy ÉK-i részén állt Kammerhoffal azonosítja.
- SEITL 1952: Számunkra a műnek a 175. oldalon közölt 6. sz.-ú képe különösebben érdekes, ahol a szerző a palota építészeti fejlődését meghatározó, a Várhegy D-i végén keresztirányban húzódó, természetes törésvonalakat tünteti fel (I–V). A részben feltételezésen alapuló alaprajz több vonatkozásában revízióra szorul.
 - GEREVICH–SEITL–HOLL 1953: Az alaprajzi fejlődéssel ez a mű kevésbé foglalkozik, az itt közölt „kiértékelő térkép” (214. o. 7. ábra) mégis fontos számunkra. Ez a szerzők első és – tudtommal – ezidáig utolsó olyan alaprajza, ahol a feltárt legkorábbi maradványok együtt szerepelnek, legalábbis a Kisudvartól a Zsigmond-udvarig terjedőleg. Mindenesetre érdekes, hogy sem Gerevich, sem munkatársai nem kísérelték meg eddig a palota alaprajzi fejlődését korszakról-korszakra végigkísérve bemutatni.
 - GEREVICH 1955: A 256. o. 185. ábrája helyszínrajzi vázlatot nyújt Ursinus Velius leírásához és így egyben a palota 1527-re feltételezett alaprajzát ábrázolja.
 - NAGY 1955: A Friss-palotával foglalkozó mű 115. o. 13. képén és a 117. o. 15. képén a Zsigmond-udvar K-i és ÉK-i épületeinek későközépkori nézeti, míg a 116. o. 14. képen ugyanezeknek alaprajzi rekonstrukcióját teszi közzé. Felfogása szerint az udvar K-i oldalát egyetlen hosszú épület fedte, amely ÉNY-i sarkával közvetlenül kapcsolódott egy másik, az É-i oldalon végighúzódnó épülethez. (Ugyanezek közölve vannak Nagy E. 1987-es művében is)
 - GEREVICH 1966: Ez az alappublikáció számtalan, relatív kronológiai szempontból kiértékelt részletalaprajzot tartalmaz, de sem relatív, sem abszolút kronológiai összefoglaló alaprajz nem szerepel benne. Szerepel viszont a mű végén Seitel Kornél „A budai középkori várpalota rekonstrukciója (1470–1502 körüli állapot)” c. madártávlati nézeti rajza, amely mind a mai napig a leggyakrabban idézett rekonstrukció a témában. Önellenmondása, hogy ábrázolja a Gerevich által is későbbre keltezett D-i rondellát.
 - EGYED 1968: A palota területének nagyjából az Északi előudvar közepéig terjedő domborzati rekonstrukciós rajza, amelyen a Gerevich-féle ásatások korainak minősített objektumai is fel vannak tüntetve. A BTM Középkori Osztályának rajztárában 10.106 ltsz. alatt felvett rajz némi változtatással a múzeum középkori palotát bemutató kiállításán nyert „publikálást” „Az 1242–1320 közötti korszakból származó maradványok a palota területén” c. alatt. Több későbbi, É-ra bővített – I. alább – domborzati rekonstrukció erre megy vissza. Bár úgy tűnik, hogy ma már számos ponton revízióra szorul, de jobb híján jelen munkámban is ebből indulok ki.
 - ZOLNAY 1977: A mű képkötetének 1., periodizált alaprajzán elsősorban az Északi előudvar objektumai vannak feltüntetve az alábbiak szerint: Tatárjárás előtti falu, Árpád – Anjou-kori város, Zsigmond-kori falak. Szerepel rajta azonban a Zsigmond-udvar számunkra ezúttal érdekesebb két objektuma, a Csonkatorony melletti „gazdasági épület – borpince” és a Patkótorony mögötti korai épületmaradvány is, mindkettő a második kronológiai kategóriába sorolva. Lényegében ugyanezek az objektumok szerepelnek az 59. o. 63. ábrán, csak a középkori utca vonal, és a feltételezett telekosztás feltüntetésével. Az 58. o. 62. ábrán az EGYED 1968-nál jelzett domborzati térkép Szent György térig kibővített változata látható.
 - ZOLNAY 1982: A 157. oldalon megismétli az imént említett domborzati térképet, ezúttal azonban rövid kronológiai magyarázattal ellátva. Ezek szerint az I. szárazárok az Anjou-kori, a II. a Zsigmond-kori palotaegyüttes É-i határa, illetve az utóbbi esetben a palota előtt előudvar húzódnak még a Szt. György tér D-i oldalán feltételezett „sziklaletörés”-nél kialakított 15. századi zárófalig. A 287. oldalon „A budai királyi palota a Zsigmond-kori nagy építkezések után” c. alaprajzi vázlat szerepel, alatta szöveges kronológiai magyarázattal. Feltünteteti rajta a D-i Rondellát és a Vízi-rondellát is.
 - MAROSI 1982: A rövid összefoglaló 222. o. 20. ábráján jelent meg „A budai vár I. Lajos kori részei. Rekonstrukciós kísérlet Gerevich 1966. nyomán.” c. alaprajzi vázlat, amelyen a korszakhoz tartozó objektumok közé sorolja az Istvánvár épületén túl a Nagyudvar K-i és Ny-i szárnyát, valamint az utóbbi D-i folytatásában lévő falszorost és az azt D-ről lezáró Dél-nyugati palotát.
 - F. TÓTH–FARBAKY 1986, in: F. TÓTH 1986: „A palota sematikus alaprajza 1500 k.” c. rekonstrukció (20. o. 3. ábra) a Kisudvartól a Zsigmond-udvarig terjedő részen vázolja fel a különböző palotaszárnyak korabeli állapotát.
 - MAGYAR 1986: E népszerűsítő munkám hátsó borítójának belső oldalán szereplő színes alaprajzi vázlaton kísérletem meg először a palota fő építési periódusait ábrázolni. Meglehető tájn, de Zolnay 1982/2. ábra kivételével ez azidáig az egyetlen alaprajzi munka, amely a palota egészének periodizációjával foglalkozik. Természetesen ma már több ponton felülvizsgálatra szorul.
 - CZEGLÉDY 1988: A könyv 107. oldala 73./b ábrán szerepel összehasonlító céllal a „budai királyi vár” 14. századi állapotának rekonstruált rajza. Sajnos az amúgy megfontolkozott, periodizált rekonstrukció mellett nem szerepel jelkulcs. Így csak feltételezhetjük, hogy a rajta fekete vonalakkal szereplő Istvánvár, a Nagyudvar K-i és Ny-i szárnyának belső homlokzati fala, az ugyanott az ÉK-i sarokban rekonstruált torony, valamint az udvaron kívül az ÉNY-i részen feltételezett másik, és végül a Keleti falszoros É-i és D-i zárófala jelentheti az első, István herceg kori(?) építkezést. Ezekhez képest vélhetőleg másodlagos, Nagy Lajos építései(?) a rácszott vonallal jelölt nagyudvari K-i szárny a kápolnával és ugyanott a Ny-i szárny É-i része.
 - BUZÁS–VÉGH 1990: A Zsigmond-palotával foglalkozó dolgozatban szerepel „A budai királyi vár és előtere Zsigmond építkezései után” c. rekonstrukciós alaprajzi vázlat. Eszerint a palota É-i határa ekkor a II. Szárazárokig terjedt, amelyen két híd vezetett keresztül. A későbbi előudvar Ny-i sávjában még végig áll a házsor. É-ra, középen már áll a Friss-palotával azonosítható épület, tőle délebbre és a K-i sávban nincs semmi feltüntetve. Gyakorlatilag ugyanezen alaprajz átrajzolt változata szerepel BUZÁS 1992-ben is, majd némileg továbbfejlesztve került be BUZÁS 1993-ba is Ez utóbbiról I. még a saját címe alatt is.
 - MAGYAR 1991 b: Több korábbi, előadáson közzétett kronológiai eszmetutatóm (pl. Castrum Bene 2. – 1990) összefoglalásaként ekkor jelent meg először nyomtatásban a palota – a Bevezetésben fentebb – négy fő építési periódusának vázlatos alaprajzi rekonstrukciója. Sorrendben: 210. o. – 1350 körüli állapot; 213. o. – 1380–1390 körüli állapot; 222. o. – 1440 körüli állapot; 230. o. – 1540 körüli állapot. Sajnos ezen alaprajzi vázlatok bélyegnyi méretben kaptak teret, lépték nélkül. Az utolsó periódus ábrája pedig fordított klisével, ráadásul rontott vonalazással került nyomtatásra. Bosszantó továbbá, hogy a 209. oldal összefoglaló ásatási rajza rossz lépték skálával szerepel, 50 m helyett 100 m-rel. A kötet nehéz hozzáférhetősége, német nyelven mellett talán mindezek is okát szolgálják annak a ténynek, hogy a később a témával foglalkozó hazai munkák eddig nem sűrűn reflektáltak rá. Jelen munkám – mutatis mutandis – erre a publikációra megy vissza, és számos részletkérdéssel, elsősorban történeti adatokkal, ezért ehelyütt nem is foglalkozom.
 - SZEKÉR 1991, in: FELD–SZEKÉR 1991: A királyi palota É-i főbejáratával, és a Zsigmond-palotával foglalkozó dolgozatban helyet kapott „A budai királyi vár és a polgár város a 15. században. Rekonstrukciós kísérlet az eddig feltárt maradványok feltüntetésével” c. alaprajz is (249. o. 1. ábra) A királyi palota É-i határát itt is a II. Szárazárok jelöli ki, amelyen Ny-on és középen egy-egy híd vezet át (I. BUZÁS–VÉGH 1990). A későbbi Előudvar területén azonban nem csak a Ny-i házsor van jelölve, hanem a K-i házsor feltételezett homlokzati vonala is a NY-i oldalán szerepel továbbá a kertek délebbi része. Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1991-ben

Braunschweigben rendezett „Budapest im Mittelalter” c. kiállításra tervezett nagyméretű maketthez Székér György építész kollégánk elkészítette a középkor végi királyi palota részletes, 1:200-as léptékű alaprajzi rekonstrukcióját a hozzá tartozó nézetekkel egyetemben. A munka, amely elsősorban a Gerevich-féle ásatások eredményeit tartalmazó felmérésekre épül, sajnos makettként nem realizálódott és nyomtatásban is csak töredékei jelentek meg. Így, bár magam több pontját vitatom, ehelyütt csak a megjelent részletekkel foglalkozhatom.

- BUZÁS 1993: A budai gótikus szobrok kapcsán írt munkában helyet kapott (90. o.) „A budai várpalota és a D-i városnegyed a XV. század második negyedében” c. alaprajz, amelynek lényege röviden a következő. A palota É-i határa a II. Szárazárokhoz húzódtott, amelyen ekkor egyszerre két híd vezetett át: egy nagyjából közepén, egy pedig a NY-i végében, ahol a kutatás az ma is látható pillérek hozta napvilágra. (A II. Szárazárok vonaláig terjedt a Nagy nyugati falszoros is) A hídon túl még állt a városrész NY-i házsora, míg északabbra közepén – a mai Szt. György tér széle táján – már létezett az a nagyobb méretű épület, mely a Friss-palotával azonosítható. A későbbi Északi előudvar K-i sávjának állapota bizonytalan, részben a Friss-palota udvaraként funkcionálhatott.
 - BUZÁS 1994: A Zsigmond-kori D-i nagycsarnokról írt tanulmányban szerepel az Istvánvárnak mind alaprajzi (111. o. 2. kép), mind DK-i nézeti (112. o. 3. kép) rekonstrukciója. A rekonstrukciók sajátos vonása, hogy rajtuk az épülettömb É-i oldalán, homlokzat ÉK-i és ÉNY-i sarka előtt egy-egy torony tűnik fel. Rekonstruálásra került továbbá még egy, a Nagycsarnok előzményeként feltételezett másik terem, illetve annak épülete.
 - GERŐ 1994: Az alapvetően Mátyás korának szentelt könyvben helyet kap a legkorábbiak, azaz Árpád-korinak vélt épületnek, az Istvánvárnak domborzati viszonyok közötti ábrázolása (15. o.), majd az Anjou-kori (18. o.), és a Zsigmond-kori palota (23. o.) alaprajzi rekonstrukciója következik. Az alaprajzok sorát a Mátyás-kori állapot színes, periodizált rekonstrukciója zárja (69. o.). – Az Anjou-palota védműveinek É-i határát egészen a II. Szárazárok vonalánál feltételezi, míg D-en a Rondella előtti, korábbi kaputoronnyal, K-en pedig a Duna partján, a Keleti falszorosnál. Erre a korra teszi az Istvánvár tömbjén túl a Nagyudvar NY-i és K-i szárnyát a kápolnával valamint a Délnyugati palotát(!). Az I. Szárazárok nem szerepel sem itt, sem a Zsigmond-kori állapot ábrázolásánál. Utóbbin az É-i határ az Északi előudvar É-i falánál húzódik. Megépültnek tartja a Zsigmond-udvar K-i és É-i palotáit, a Csonkatornyot, a Nyugati falszoros mindkét részét, valamint a D-i Rondellát és a Vízi rondellát. Ezzel ellentmondásban a Mátyás-kori rajzon eltűnik a mindkét, a Zsigmond-korban még szereplő bástya, feltűnik viszont az eddig nem jelzett I. Szárazárok. A jelzett, és egyéb más következtetések miatt, amire egyébként a szövegben sem találunk magyarázatot, Gerő ezen alaprajzi rekonstrukció-sorozata csak erős kritikával használható. Mindez azért is sajnálatos, mert ez a második, a palota legalább három fő korszakával az alaprajz változásában is foglalkozó rekonstrukciós kísérlet. A hibák lektori segítséggel nyilván kiküszöbölhetőek lettek volna.
 - KOPPÁNY 1995: Ez a magyar vérépítészettel foglalkozó rövid, összefoglaló munka ezidáig a harmadik olyan mű, amely a palota alaprajzi változásait sorozatukban foglalkozik. Az Anjou-kori alaprajz (13. o. 9. ábra) lényegében teljesen egyezik a CZEGLÉDY 1988 alatt közölt rekonstrukcióval, azaz a palota É-i határát az I. Szárazárokhoz vonja meg, míg K-en már feltételezi a Dunához lenyúló Keleti falszoros meglétét. – A Zsigmond-kori alaprajzon (15. o. 11. á.) az É-i határt a II. Szárazárokhoz jelzi, D-en a Rondellát megelőző, háromszöget formáló védműnél. Ezen túl meglévőnek jelöli a Nyugati falszoros D-i részét. – A Mátyás-kori alaprajzon (21. o. 21. á.) az É-i határ az Északi előudvar É-i zárófala, D-en viszont a Rondella. Létezőnek véli a Vízi-rondellát, valamint az ÉNY-i sarokban a Karakas pasa tornyát, illetve ahhoz kapcsolódóan a Nyugati falszoros északabbi részét.
 - BUZÁS 1996: Két DK-ról készült nézeti rekonstrukció, amely megjelent a *Medium Regni* c. népszerűsítő tanulmánygyűjtemény (Bp. 1996) Végh András által írt munka illusztrációjaként (190., 192.). Az első, „A budai királyi palota az 1390-es években” c. látkép szerint a palota ekkor az I. Szárazárok vonalánál záródott le, s egyetlen, a sziklaplató alatt körbehúzódo
- falgyűrű vette körül. A Belsőudvar v. Nagyudvar területén már mind a K-i, mind a NY-i szárny állt már. – A második, az 1420-as éveket rekonstruáló látkép szerint a palota É-on immár a II. Szárazárokig terjedt, míg D-en a Rondella előzményét képező védmű. Létezik már a Keleti- és a Nyugati falszoros, ill. utóbbi D-i része. A Második udvar teljesen körbeépült már K-en és É-on palotaszárnyakkal, DNY-on a Csonkatorny tömbjével.
 - 3. A vita ismertetésétől itt most el kell tekintenünk. Legutolsó, rövid összefoglalását lásd MAGYAR 1989–1991. 95. o. és 99. o. 40., 100. o. 41–44. jegyzetek; németül bővebben: MAGYAR 1991a 162–164.
 - 4. Az ásatási lehetőségek csapdát rejtenek magukban. Amíg ugyanis a D-i részen az e kérdés eldöntését befolyásoló, még kutatatlan területek igen korlátozottak, a már kutatók pedig igen erősen bolygatottak, az objektumok roncsoltak (l. alább a főszövegben), az ÉK-i részen a feltárások elvi lehetősége szinte teljes, és ráadásul a pusztulás becsülhető mértéke is eleve jóval kisebb. Azaz: a D-i részről a pusztítások miatt mindig is kevesebb információnk lesz, illetve lehet, mint az ÉK-iról, holott nem szükségszerű, hogy a fennálló hiátus a eredeti állapotot tükrözi. Igaz, ez nem is zárható. Így tehát talán csak egy, az ÉK-i terület jövőbeni kutatásából származó valamely egészen különleges lelet vagy objektum segíthetne a biztosabb kép alkotásában, ám még ekkor sem lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy nem semmisült-e meg hasonló a D-i részen.
 - 5. ZOLNAY László: Ásatások a budai I., Táncsics Mihály u. 9. területén. *ArchÉrt* 95 (1968) 40–60.
 - 6. Összefoglalása elsősorban GEREVICH 1966-ban. L. még az alábbiakban a főszövegben, részletes hivatkozással.
 - 7. ZOLNAY 1977. sz. 25–45. o.
 - 8. ZOLNAY 1977. k. 4. o. 1. á. és 59. o. 63. á.
 - 9. A magam részéről mindenképpen ennek jeleként fogom fel a Vencel király választása (1301) utáni budai bevonulásáról leírtakat. Horneck Ottokár erről szóló, többször idézett sorait l. pl. ZOLNAY 1952. 17. oldalán.
 - 10. Kubinyi András kutatásai alapján közismert, hogy Buda morfológiai alapon – már csak természeti adottságai által is predestináltan – az erődített városok ún. Vorburgstadt típusába sorolható be (KUBINYI András: *Burgstadt, Vorburgstadt und Stadtbürg – Zur Morphologie des mittelalterlichen Buda*. *ActaArchHung* 33 (1981) 161–168.) K. A. ennek kapcsán feltételezi – meggyőződése szerint joggal –, hogy a város mindhárom sarkát valamilyen erődítés védte (i. m. 177., ill. 173.). Így, bár –, mint a leírtakból kiderül – vele szemben a D-i sziklafokon állt „burg” (értsd egyben királyi lakóhely) városalapítás-kori létét én nem tartom bizonyítottnak (igaz végérvényesen cáfoltnak sem), valamilyen, védelem céljára is alkalmas objektumot ugyanott magam is feltételezni tudok.
 - 11. l. erre az 1. jegyzetben a ZOLNAY 1977 k. és ZOLNAY 1982 alatt a domborzati rajzokról leírtakat.
 - 12. l. 1. jegyz. SEITL 1952 alatt elmondottakat, illetve a későbbiekben a szárazárkokról leírtakat.
 - 13. l. 1. jegyz. EGYED 1968 alatt leírtakat. 14. GEREVICH 1952. 158–159., GEREVICH 1966. 249–252.
 - 15. GEREVICH–SEITL–HOLL 1953. 211–213.
 - 16. MAGYAR 1989–1991, MAGYAR 1991a 161.
 - 17. GEREVICH 1966. 151–152.
 - 18. MAGYAR 1992. 113. A területen még 1993-ban, majd legutóljára 1995-ben folytak kutatások. Ezek során az udvarnak szinte teljes hosszában, annak az északi zárófaltól az ún. osztófalig terjedő részén sikerült tisztázni az árok nyomvonalát, formáját. A számos helyen végzett átvágás alapján keresztmetszete némiképp eltért a D-i oldalon feltárt árokszakaszétól. Külső oldalán mindenütt ahol elértük, rézsű mutatkozott, amelyet helyenként a természetes, sárga, agyagos-márgás altalajba vágva alakítottak ki, míg máshol, ahol ez nem volt meg elég magasan, sáncszerű, kevert felmagasztalt alkalmaztak. A belső oldalon mind az altalajba vágott rézsűs (D-i rész), mind egy megközelítőleg függőleges, támfalas kiképzés (északabbra) megtalálható volt. Utóbbi a helyi, palásan hasadó márgasziklából alakították ki, szárazon rakva. – Az árok általában részben szürkés, iszapos, természetes betöltődést, részben szemetes feltöltést mutatott. Mindkettőből a tipikus 13. századi kerámia került elő. Az így betöltődött-betöltött árok felületén jelentkezett az első, köves-kavicsos útréteg, amelyből már

- helyenként 14. századi, bordázott kerámiatöredékek is napvilágra kerültek.
19. GEREVICH 1966, 185–190.
 20. L. pl. a Gerevich által feltárt patkó alakú tornyot a Második udvar ÉNy-i részén (a szövegben később részletesen tárgyalva), a négyszögletes tornyot az Előudvar Ny-i oldalán (ZOLNAY 1977 31.), a Tóth Árpád sétányon előbukkant tornyokat (H. GYÜRKY Katalin: Városfalak a középkori Buda nyugati oldalán ArchÉrt 105 (1978 30–50.)), vagy az É-i részről legutóbb publikált félköríves tornyot. (Erre BENCZE Zoltán több rövid jelentése a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán folytatott kutatásokról a Hadtörténelmi Közlemények 1987–88–89-es évfolyamaiban.)
 21. GEREVICH 1955, 244., GEREVICH 1966 169–171., ill. a 170. o. 252. képen „Q”-val jelölve.
 22. GEREVICH 1952, 153.: „...hihető, hogy a budai vár legkorábbi in situ emlékével van dolgunk.” – Óvatosabb megfogalmazást találunk GEREVICH 1966 171. oldalán, ahol – miután nem zárja ki teljesen a fölötté lévő falal való egykorúságot – kijelenti: „A XVI. században már állott. Föl lehet találni tételezni, hogy a XIII. század végén készült. A XIII. század derekára jellemző rossz minőségű, hevenyészett erősítés munkáinak keretében nehéz ilyen gondosan készült falat elképzelni, viszont a későbbi, nyugati erődítésfal technikájától idegen.” Újabb munkáiban (GEREVICH 1976 48–49, GEREVICH 1987,) ismét a fal legkorábbi, tatárjárás előtti, eredetét sugallja.
 23. Erre az ötletre I. először F. TÓTH 1975, 23. o. 20. j., majd MAGYAR 1991b 209.; ez a ciszterna időben megelőzné a Feuerné által a közvetlen közelben azonosított Cisterna Regiát.
 24. GEREVICH 1966, 168. o. 245–246. kép és 169. o. 248–250. kép.
 25. GEREVICH 1955, és 1966 i. h.
 26. GEREVICH 1952, 159, 1955, 241., 1966 155–160.
 27. Ezt az álláspontot elsősorban Gerő László képviselte, aki szerint a torony eredetileg szabadon állt, és elsődleges szerepe a Kisebbspest – Pest közötti révtákolóhely ellenőrzése volt. – L. pl. GERŐ 1955 202., és 1994 15.
 28. GEREVICH–SEITL–HOLL 1953, 214. szöveg és ábra; GEREVICH 1966, 155.: a feltöltésben bekarcolt fehér kerámia és ötvös öntőforma, u. ott.: „...a föltöltés legkésőbb a XIV. század első felében megtörténhetett.”
 29. A kérdés nem ennyire egyszerű, és indokolt a feltételezés mód használata, ugyanis a toronyból kiágazó fal, „E” vastagsága (137 cm) északabbra csökken, és mintha a lábazati megoldás is eltérő lenne (I. GEREVICH 1966, 131. o. 174. kép alaprajza). Az eredeti megfogalmazás is így szól: „Az István-torony északi oldalába, közvetlenül az északi sarok mellett, egy észak–déli irányú fal köti be (E). Ez a fal, kisebb törést szenvedve, valószínűleg azonos a középkori kis udvart nyugatról határoló traktus nyugati falával (E).” (U. ott 158.) – Nem véletlen, hogy G. L. még jóval később is így fogalmaz: „Sajnos, a keltezés legkérdésebb pontja az István-torony maradt.” (GEREVICH 1987, 152.)
 30. GEREVICH 1966, 121. o. 156. kép és 123. o., ahol megjegyezve: „...a falat egy korábbi építkezés elbontott maradványának kell tartanunk.”
 31. Mindkettő ábrázolva az előbb idézett képen, de leírva csak a délebbi szerepel a 126. oldalon: „...ez a falmaradvány is, ...más, korábbi elrendezés emléke.”
 32. GEREVICH 1966, id. képen „i”-vel jelölve, említve a 126. oldalon. Korára u. itt: „Pusztulásának felszíne mélyebb, mint a az ajtók küszöbszintje és a terrazzo felülete. (Értsd: az Istvánvár ÉK-i helyiségéé. – MK) Ezért és eltérő iránya miatt feltételezhető, hogy korábbi az előbb leírt falaknál. Ezt azonban, sajnos, rétegek nem bizonyítják. – Teljesen az sem kizárható, hogy valami egészen kései falazatról van szó, de ennek ellentmond, hogy a leírás szerint apró kövekből, tehát vélhetőleg nem másodlagosan felhasznált anyagból rakták.
 33. Ezt a felvetést I. BUZÁS 1994, 110.
 34. GEREVICH 1966, 130–131., 133–135., illetve a 131. o. 174. és 135. o. 184. képen az „A/a–b–y” jelű maradványok. Korai keltezésére I. még i. m. 138., 264., valamint GERVICH 1976, 48. és GEREVICH 1987, 152, bár e szerint csak „valószínűnek látszik, hogy az északi keresztoszart is megelőzte.”
 35. GEREVICH 1966, 121. o. 156. kép „A” és „C”, illetve D-i folytatás. A „korábbi” épület keltezésével kapcsolatos kételyeket I. még BUZÁS 1994, 110–111.
 37. Ezt a lehetőséget szóban többször Feld István vetette fel. Hasonlóan értelmezhetők a BUZÁS 1994 111. oldalon összefoglalóan leírtak, bár mint láttuk, ő az adott objektum keltezését és szerepét nem tekinti lezártnak.
 38. A korszakra és részben későbbre jellemző legközelebbi példákat I. az Zolnay L. által az Előudvar területén feltárt házak között ZOLNAY 1977 sz+k.
 39. GEREVICH 1966, 132–133. valamint az id. 131. o. 174. és 135. o. 184. képek ill. alaprajzok.
 40. L. erre először F. TÓTH, 1975, 23. o. 20. j., majd MAGYAR 1991b 208. 41. Hogy hipotéziseink sorát kerekre zárjuk, mindjárt egyfajta kronológiai sorrendet is felvázolhatunk. Eszerint a legkorábbi, az István hg. és Nagy Lajos korában (még) funkcionáló ciszterna lehetett a most említett. Későbbi, Zsigmond-kori ciszterna volna a Nyugati belső udvarban feltárt kéthajós pince, amely mint látni fogjuk, kívül esik a Nagy Lajos-kori palota feltételezett Ny-i védőfalán, viszont belül a legkorábbinak vélt Zsigmond-kori várfalon. Végül legkésőbbi, Mátyás-kori lenne a Cisterna Regiaként azonosított pincetér. Mindemellett, ha el is fogadjuk a fenti feltételezést, az új ciszternák kialakításának nem szükségszerűen kellett a régiek kiiktatásával járni.
 42. GEREVICH 1966, 122–123., 127–130., ill. 127. o. 165. kép a három helyiség É–D-i metszetével; futólag említve még: GEREVICH 1952, 158., ill. 157. o. 2. kép A–A metszet az előbbi É–D-i metszet korábbi, némiképp eltérő változatával (pl. a II. helyiségben itt még hiányzik a korábbi fal!), GEREVICH–SEITL–HOLL 1953, 214.
 43. GEREVICH 1966, 126–127.
 44. GEREVICH 1966, 127.
 45. GEREVICH 1966, 130.
 46. GEREVICH 1952, 158. (tévesen II. Endre pénzével említve!), 164. (már helyes éremmeghatározással); GEREVICH–SEITL–HOLL 1953, 214.; GEREVICH 1955, 247.; GEREVICH 1966, 111., 127–128.
 47. L. előbbi jegyz. id. helyei, ill. GEREVICH 1952, 164.: „Kétségtelen azonban, hogy a szír luxusüvegek előfordulása a királyi udvar jelenlétére utal a XIV. sz.-ban.”
 48. GEREVICH 1966, 129. o. 170. kép. 1–2–3.
 49. H. GYÜRKY 1985, 55–56. (XIII/3. típus), eredetiségét Velencéből valószínűsíti.
 50. H. GYÜRKY 1985, 54. o. (XIII/1. típus) egy ún. „Hedvig-pohár” töredékét azonosította be a Keleti sziklaárok (I. Szarazárok) leletei között.
 51. GEREVICH 1952, 156–157.; GEREVICH–SEITL–HOLL 1953, 214.; GEREVICH 1966, 79. o. 94. kép – a Nagyudvar Ny-i sávjában elhelyezkedő gödröket is feltüntetett alaprajz; 92. o. 129. kép gödörmetszetekkel; 110–111. leírás 52. L. előbbi jegyz. id. helyei.
 53. GEREVICH 1966, 86.
 54. GEREVICH 1952, 156. és 157. o. 2. kép B–B metszete; GEREVICH 1955, 249.; GEREVICH 1966, 102–103. és utóbbin a 141. kép metszete: I. helyiség; 104 és u.itt 143. kép metszete: II. helyiség; 105–106.: III. helyiség, amelynek metszete azonban csak GEREVICH 1952. i. h.-én szerepel.
 55. Kivéve az I. helyiségnél, ahol az alsóbb réteget is Zsigmond-pénnel keltezi (GEREVICH 1966, 102), ennek humuszos sziklamálladék anyaga azonban eltér a másik két helyen észlelt alsó rétegetől. Megjegyzendő viszont, hogy az alsóbb és felsőbb betöltések között mindhárom helyen megemlítenek valamilyen elválasztó köves, kavicsos nívót.
 56. GEREVICH 1955, 247; GEREVICH 1966, 198–199. o. és 197. o. 286. kép alaprajza.
 57. GEREVICH 1966, 196–199.
 58. Az 1:200-es alaprajzon feltüntetett legközelebbi szintpont az innen az Istvánvár ÉK-i VI-os helyiségébe vezető ajtó küszöbszintje (154,81 m), ami lényegében megfelel az Istvánvár összes többi küszöbszintjének – kivéve a főbejárat, ill. kapu küszöbszintjét (155,14 m).
 59. GEREVICH 1966, 264–265., Seitel Kornél elméletére hivatkozva.
 60. GEREVICH 1987, 159.: „A valószínűbb megoldás szerint a ...keleti szárny és a kis udvart határoló déli épület előtt húzódó oszlopos csarnokfolyosó egyik ugyancsak nyolcszögletű oszlopmaradványát leltük meg.” – G. L. a meglehetősen egyszerű műformát, amely a nyolcszögű bázisból 45 fokos, visszahajló rézsúvval megy át a pillértörzsbe, a 13. sz. eleje és a 16. sz. ele-

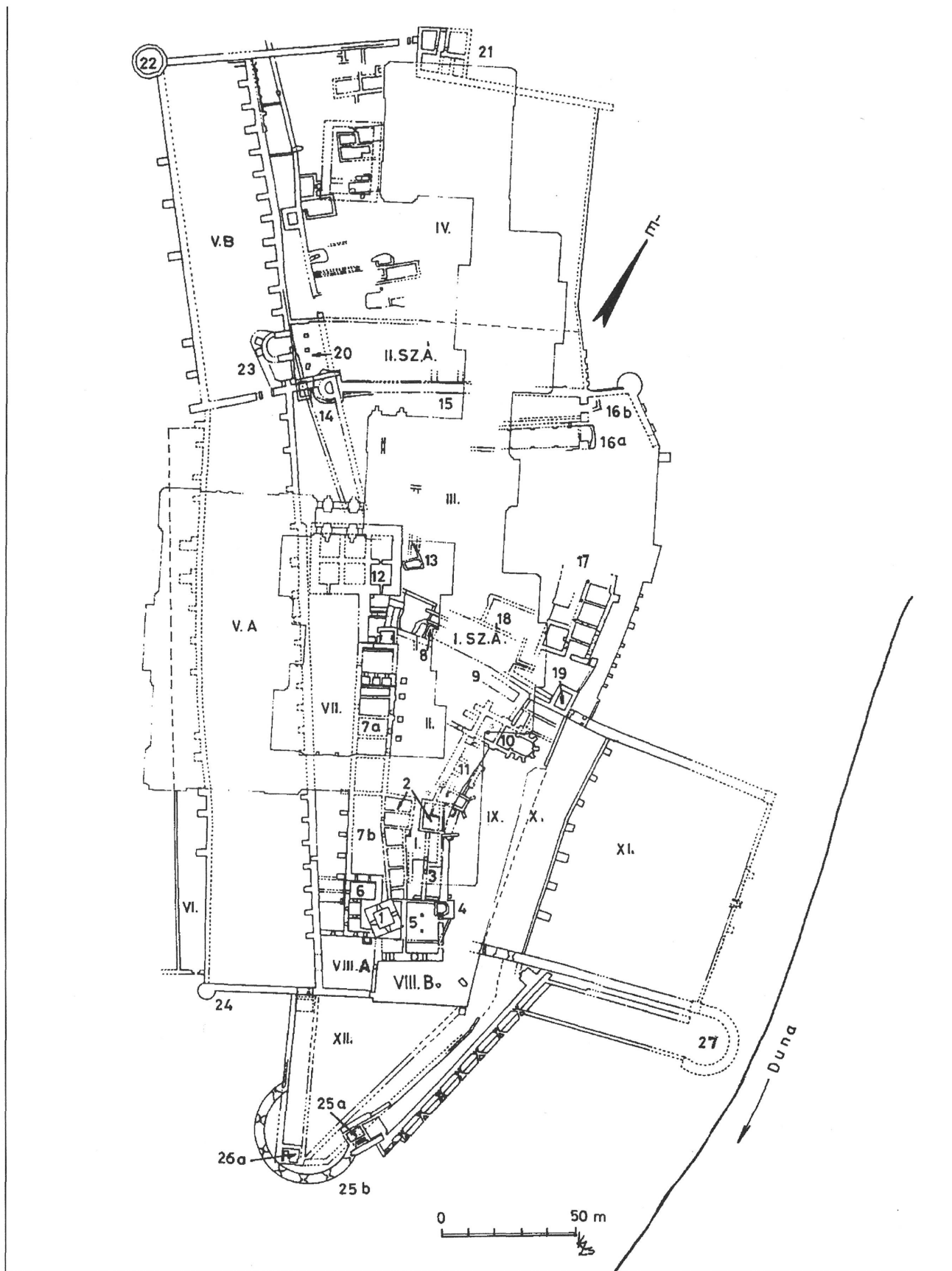
- je között helyezi el (GEREVICH 1966, 198.) Megjegyezzük, hogy hasonló műformák mutatkoznak a diósgyőri vár részlegesen már 1934-ben feltárt É-i szárnyának földszintjén, a belső oldalon álló pillérek (CZEGLÉDY 1988, 33. o. 19. kép, 45–47. o., és XVI. tábla).
61. GEREVICH–SEITL–HOLL 1953, 214. 7. ábra, helyzete, szabálytalan alakja azonban jobban érzékelhető a GEREVICH 1966, 186. o. 272. és 208. o. 300. sz. képeken ill. alaprajzokon. (L. még 101-es j. !)
 62. GEREVICH 1952, 156.: „Az hisszük, hogy ezek a sziklavájatok (értsd: a Csonkatorony környéket is – MK) a IV. Béla-kori erődítmény védelmi vonalait képezték.”
 63. GEREVICH 1966, 89–93., valamint a 79. o. 94. kép helyszínrajza.
 64. GEREVICH 1966 id. helyszínrajzon a délebbi „n”-el, az északabbi „p”-vel jelölve.
 65. GEREVICH 1955, 250. ennek kapcsán „igen régi falnyomok”-at emleget.
 66. GEREVICH 1966, 93–94., a gödör metszete a 92. o. 129. képen.
 67. GEREVICH 1966, 79. o. 94. képen „H”-val jelölve, illetve még 90. és 94.
 68. GEREVICH 1952 156.– az itteni. IV. Béla korára utaló idézetet l. az 58. jegyz. alatt; GEREVICH 1955, 250.; GEREVICH 1966, 78., 88.
 69. GEREVICH 1966, 81.
 70. GEREVICH 1966, 84.
 71. GEREVICH 1966, 79. o. 94. képen „y”-al jelölve.
 72. GEREVICH 1966, 81–82.; GEREVICH 1976, 49.
 73. A 13. sz.-i városfal tornyai átlagosan 55–65 m-re álltak egymástól (I. MAGYAR 1991b). Ha ezt a távolságot a legdélebbi előkerült toronytól, az ún. „patkó alakú” toronytól (l. a főszövegben később részletesen) D-i irányban lemérjük, valóban nagyjából a Csonkatorony helyén kell keresnünk a következőt.
 74. L. a 18. jegyzetnél leírtakat.
 75. GEREVICH 1966, 83. o. 105. kép.
 76. L. 48. j.
 77. GEREVICH 1966, 79. o. 94. képen közölt helyszínrajzon „i”-vel jelölve, leírva 87., 89.
 78. GEREVICH 1966 id. alaprajzon „F”-fel jelölve. A fallal kapcsolatos problémákról l. tanulmányunknak a következő cikkben megjelenő részében.
 79. GEREVICH 1952, 155.; GEREVICH 1955, 250.; GEREVICH 1966, 73–76. és 79. o. 94. kép helyszínrajzán „a-b-d-e”-vel jelölt objektumok; GEREVICH 1987, 158–159.
 80. ZOLNAY 1977k. 4. o. 1. és 59. o. 63. ábra, valamint ZOLNAY 1977sz., 30., ill. 125. o. 88. jegyz., ahol a következő szerepel róla: „Nyilván a XIII. századi város egyik legdélebbi háza volt... A királyi palotához tehát ... semmi köze.”
 81. GEREVICH–SEITL–HOLL 1953, 214. és u.ott 7. ábra; GEREVICH 1966, 110., valamint 92. o. 129. kép „D–D”metszet és 107. o. 151. kép a leletanyag rajzával.
 82. GEREVICH 1966 23. o. 5. kép helyszínrajzán „g” és „e” jelöléssel, 34. o. 26. kép „B–B”, „C–C” metszetek, valamint leírása a 38–39. o.
 83. L. a 76. jegyzetben id. alaprajzokat.
 84. L. a 80/2 jelű pincét ZOLNAY 1984, 215. o. alaprajzán 102. sz. alatt, ill. 207. o. rövid említése.
 85. L. pl. a 80. jegyzetnél idézett alaprajzon.
 86. GEREVICH 1966, 23. o. 5. kép helyszínrajza, valamint 29–39. és 262–263. o.
 87. L. a 18. jegyzetnél id. Z. L. mű, valamint ZOLNAY 1984, 205. és a 215. o. alaprajza a teljes feltárt nyomvonallal.
 88. A 79/1 szelvényben feltárt objektumra l. ZOLNAY 1984, 204., pozíciójára u. ott 215. o. alaprajza 124. számmal.
 89. GEREVICH 1966, 23. o. 5. képen „H”-val jelölve, valamint a 39. oldalon: „...a XIII. századi faltól 6–8 m-rel nyugatabbra, majdnem párhuzamosan haladó fal (H), feltehetőleg várfal, a XIV. század folyamán épült...”
 90. GEREVICH 1955, 253., 257.; GEREVICH 1966, 47. o. 56. kép helyszínrajzán „j1-2-3-4”-el jelölve, tárgyalva a 48–53. oldalon a „keleti szárny pincésora” címszó alatt.
 91. Gerevichnek az ezzel kapcsolatos álláspontja az idők során némiképp változott. GEREVICH 1952, 160–161. oldalán még 14. századi csehországi és ausztriai párhuzamokat emleget, GEREVICH 1955 és 1966 id. helyen a leírás mellett nem ad külön datálást, ill. utóbbinál az Összefoglalásban (265.) a következőket írja: „Külön problémát jelent a keleti oldal levésett sziklafala elé épített 7 m-es oszlopok kora. Az oszlopféjeketek és lábazatok nyers formái a gótikus építészetben alig példázhatók.” Majd a lábjegyzetben: „Ez az alapforma előfordul a XII. századi román építészetben..., ennek ellenére gótikusnak kell tartanunk. Formai leegyszerűsítése csak szerepéből magyarázható.” – Ezzel szemben GEREVICH 1976, 49–50. oldalon már elég egyértelműen a korai kelteztést sugallja. Némiképp visszafogottabb, sőt bizonytalanabb megfogalmazást találunk viszont GEREVICH 1987, 158. és 163. oldalán, ahol ugyanakkor visszautal előbbi művére is.
 92. GEREVICH 1976, 49.
 93. NAGY 1987, 121., 126–127.
 94. GEREVICH 1966, 43. o. 41. kép alaprajzának bal alsó szélén külön megjelölés nélkül az „E–F” jelű pillérek között.
 95. GEREVICH 1966, 46. o. 55. kép.
 96. GEREVICH 1976, 49–50., 1987 153–154.
 97. GEREVICH 1955, 226. keltezés nélkül; GEREVICH 1966, 229–231. 14. századi hasonló műformákról beszél.
 98. GEREVICH 1966, 231. oldalán az akkor még 14. századi párhuzamokkal emlegetett üldőpados falról még csak kérdőjeles formában veti fel: „Nem tartozott-e a fal korábban egy önálló elő-vedműhöz? Nem vezetett-e korábban a Dunához két vékonyabb fal – szűkebb területet bezárva? Ennek zárófala lett volna a D-i falszakasz. Ebben az esetben a hosszfal éppen a kis udvart övező, kétségtelenül korábbi épülethez érkezett volna fel; sajnos, bizonyíték nincsen rá.” – Önmagában a korai (13–14. sz. eleje!) du-nai vedműről elmélet kétségtelenül jogos lenne, különösen, ha ekkor már tényleg királyi tulajdonú objektum állt volna a D-i hegyfokon. Vár melletti – többé-kevésbé különálló – folyóparti védőműre, vízitoronyra több példánk is van a korabeli hazai várépítészetben. Esztergomban 1239-ben említik a Veprech-nevű érseki vízitornyot, amelyet azonban lehet, hogy csak a Víziváros Ny-i falainak 1330 körüli kiépítése során kapcsolatok össze a hegyen lévő vár védelmi rendszerével. (L. erre HORVÁTH István leírását a Magyar Régészeti Topográfia 5., Esztergomi és Dorogi járással foglalkozó kötetében, Bp. 114. o./8/2a-b jellel, ill. 79. o. térképe.) – Budával egykorú Visegrád alsó vára a Salamon-toronnyal, amelyet már ekkor zárófal kötött össze a fellegvárral. (SZÓKE Mátys–BUZÁS Gergely: A visegrádi Alsóvár a XIII. században. In: Várak a 13. században Castrum Bene I. (1989) Gyöngyös 1990. 121–134.) – Pozsonynál már a 11–12. századtól kimutatható az egyébként római alapokon épült Vízitorony (Vodná veža) megléte, amelyet aztán a 17. századig szinte folyamatosan tökéletesítettek. (KLINCOKOVÁ, Katarína–FERUS, Viktor: Stavebnohistorický vývoj Vodnej veže v Bratislave in: Pamiatky a príroda Bratislavy 7 – év és hely nélkül! – 109–132.)
 99. NAGY 1987, 127.
 100. GEREVICH 1966, 229.
 101. Munkámban összesen hét, ill. nyolc gödörrel – 32. és 32.b, 33., 34., 40., 45., 47. sz. és a „kerek gödör” – foglalkoztam, amelyek a Nagyudvar, ill. a Zsigmond-udvar területére esnek. Melléjük szokták még sorolni a 12. és 59. számú gödröt (GEREVICH–SEITL–HOLL 1953, 214.), valamint a 61-est (GEREVICH 1987, 175.). A 12. sz. gödör leletanyaga leírás nélkül, rajzban szerepel már GEREVICH 1966, 263. o. 389. képen, rövid szöveges ismertetése ZOLNAY 1977, sz. 9. A másik két gödörről egyéb leírás nem találtam, és még helyüket sem tudtam azonosítani, mert a belőlük kikerült, beletározott leletanyag (össz. 2 db.!!!) mellett hálózati szám nem szerepel. A „leletanyag” egyébként: 1db fedőtöredék (ltsz. 51.941–61. g.) és 1 db II. Endre dénár (CNH I.224. – ltsz. 52.1854 – 59. g.). Utóbbi alapján az 59. gödör akár tatárjárás előtti is lehetett. – A kézirat lezárása után sikerült a BTM Középkori Osztály fotótárában olyan anyagra bukkanni, amelynek alapján megállapítható volt, hogy a Nagyudvar (Belső udvar) DK-i részén feltárt, sziklába mélyedő objektum azonos az 59. gödörrel. Itt kell továbbá megjegyeznünk, hogy Gerevich (lásd 1987-es mű ih.) a II. Endre dénár származási helyét a 61. gödörben jelöli meg, amelyben bizonyosan Huszár Lajos munkájára (A budai várpalota éremleletei.) BudRég 17 (1956) 197–240., ill. ezen belül 229.) épít. Huszár azonban itt – a leltárkönyv tanúsága szerint – téved, mert a korábbi ásatás egyetlen II. Endre pénze az 59. gödörből származik. A tévedés valószínűleg a római

- szám egyszerű elnézéséből (LIX helyett LXI) keletkezett.
102. A kőtöredékekre I. GEREVICH 1966, 264–265. A 13. századnak vélt idomtöredékekre uott 266–269.; Az újabb kutatásokat I. VÉGH András Formsteinfragmente aus dem Königspalast in Buda. In: Budapest in Mittelalter, 251, 252, valamint V. A. Ugyanerről szóló 1988-as szakdolgozatát, ill. a Lapidarium Hungaricum sorozatban előkészületben levő művét.
103. Korábbi összefoglalásukat I. MAGYAR 1991b, 210–212., a történeti kontextusra röviden u.ott 201–202.
104. A torony nevének eredetére nézve felmerülhet még IV. Béla fiának, a későbbi V. Istvánnak a személye is – I. erre BALOGH 1966, 71. o. 4. jegyz.
105. Ezt a kérdést már Gerevich is felvetette, I. 1966 évi műve 274. oldalán; „Vagy azért nevezték István-várnak, mert ő építtette, vagy azért, mert benne lakott.”
106. A források közül kettő alapján is arra lehet következtetni, hogy az Istvánvár alatt egyedül magát a tornyot értették. Thuróczy leírásában „...in domo, ad latus turris Istwanwar aedificata...”, forma szerepel, míg Szeréminél „...et turrim Istwanwar dederat casum magnum foramen.” (mindkettő idézve BALOGH 1966, 72. oldalán) – Úgy tűnik tehát, hogy az Istvánvár elnevezésnek a Kisudvar körüli épületekre történő kiterjesztése a kutatók részéről (magam korábbi és jelen munkáját is beleértve) önkényes és tulajdonképpen helytelen – legalábbis a történeti hűség vonatkozásában. Másrészt viszont, mint látni fogjuk, a toronyhoz véhfőleg már akkor közvetlenül kapcsolódott legalább egy, „L” alakú palotaszárny. A torony méretei alapján egyébként sem annyira lakótoronynak, hanem öregtoronynak minősíthető, s így joggal feltételezhető, hogy a herceg és udvartartása nem csak a tornyot lakta, hanem a mellette lévő egyéb épület/épületeket is.
107. GEREVICH 1966, 129.
108. CNH II.47.
109. Már korábban felmerült – I. GEREVICH 1952, 165. a „Schulek-féle valószínű időrend”-re hivatkozva –, hogy az addig feltárt 7 db. Károly Róbert-érem mind az 1332–35. közötti időszakból származik. A most említett két érmet, parvust az újabb Huszár-féle katalógus 1333-ra teszi – Münzkatalog des Ungarns Bp. 19. 482. sz.
110. Az 1332-ben született rövid életű herceg alakjának megrajzolása csak meglehetősen vázlatoszerűen sikeredett eddig a magyar történelemtudományban. Még halálának időpontjára is két különböző dátum is előfordul a különböző munkákban. Az elsősorban PÓR Antalra (Nagy Lajos, Magyar Történeti Életrajzok Bp. 1892) építő Zolnaynál több helyen (pl. 1952, 20.) és a legújabb „hivatalos” összefoglalóban, a Korai magyar történeti lexikonban (Bp. 1994, 294.) Csukovics Enikő rövid leírásában erre 1354. aug. 9. szerepel. Ezzel szemben Gerevich (1966, 274.) István halálát 1355 elejére teszi, valószínűleg SALAMON Ferencre (Budapest története II. Bp. 1885, 334. o.) hagyatkozva.
111. A herceg által 1349–1352 között Budán kibocsátott oklevelek listáját I. BALOGH 1966 69. az Anjou-kori Okmánytár V. kötete alapján. Utóbbiban azonban szerepel még egy olyan István hercegnek írt jelentés, amely visszahivatkozva idézi a herceg egy ugyancsak 1353-ban, Budán kelt rendelkezését (id. köt. Bp. 1887. 120. o. 79. sz.). Így tehát a herceg 1353-as budai hivatali tevékenysége is kimutatható.
112. Rövid összefoglaló leírása GEREVICH 1966 274–277.; 1975 94–96.; újabban: MAGYAR 1991b 210–212. o.; BUZÁS 1994 109–113.
113. GEREVICH 1952, 159., 165.; 1955 241–242.; 1966 155–161. a maradványok leírásával, míg 275–276. a torony típusáról; 1975 94–95.; – I. még a 25. jegyzet.
114. Az együttes leghasználhatóbb összesítő alaprajza: GEREVICH 1966, 186. o. 272. kép. A hozzátartozó helyiségek a toronytól É-ra haladva: Közvetlenül a torony mellett egy jeletlen, csonka tér helyezkedik el (amelyet D-ről jóval későbbi fal vág el), majd következik a IX. és VIII. jelű helyiség (u.ott 131. o. 174. kép), és végül a velük egy sorban lévő III helyiség (u.ott 121. o. 156. kép). Eredetileg valószínűleg mind a négy a Kisudvarról nyílt, bár erre a legdélebbi és a VIII jelű helyiségeknél nincsen bizonyíték. Az É-ra következő I és II jelű helyiségek már az együttes ÉNy-i sarkában helyezkednek el és az É-i szárny közepén keresztülvezető IV. jelű folyosóból nyílhattak, bár ajtónyílásokat itt sem lehetett azonosítani.
115. GEREVICH 1966 124. alatt a folyosó 11,14/10,93x3,85/3,88 m-es méretekkel szerepel. A rendelkezésünkre álló 1:200-as léptékű alaptérkép szerint azonban ezek a méretek 12/12,4x2,6/2,8 m körüliek, s ez olvasható le az id. mű 121. o. 156. kép alaprajzának skálája alapján is A vonalvastagságból származó esetleges 10–20 cm-es eltéréseket itt most nem figyelembe nem véve az eltérés még így is jelentős. Különösen igaz ez a folyosó szélessége szempontjából.
116. L. 32., 34. jegyz. – A dolog tehát úgy fest, mintha e „korai” épület K-i fala egyben az István-kori „L” alakú épület ÉK-i helyiségének K-i zárófalaként is szolgált volna egy ideig.
117. Az erkély mögött egy olyan, rövidke É-D-i falazatot találtak (GEREVICH 1966, 141. o. 193. kép alaprajzán „j”-vel jelölve és u. ott leírás), amelyről feltételezhető, hogy esetleg a korábbi K-i szárny K-i falának D-i szakasza lehetett.
118. ZOLNAY 1982, 342–344., 370.
119. A hasonló, erkély formában kiképzett kápolnaszentélyek egyáltalán nem számítottak ritkaságnak a középkori várépítészetben. Az itt feltételezett-nél későbbi, kutna-horai kamaraudvar – a Vlássky dvur – kápolnája mellett (említve: BUZÁS 1994 113.), akár cseh területről is több példát hozhatunk: Cimbuk u Korycan, Krakovec, Lomnice u Tisnova (DURDÍK, Tomáš–BOLINA, Pavel: Kaple vrcholně středověkých hradu in: Castellologica Bohemica 2., Praha 1991, 9–22.). Számunkra azonban az időben és megoldásban legközelebbi példát Prága szolgáltatja, ahol a vár palotaegyüttesét a későbbi IV. Károly, akkor még csak morva őrgróf, 1333-ban kezdte el felújítani. Ennek, során többek között, a D-i oldal román kori erődítéseinek poligonális tornyocskáit erkélyekké alakították át, s az egyik erkélyben a házikápolna kapott helyet, amely közvetlenül kapcsolódott az emeleti termékhez. (MENCELOVÁ 1972, 43–46.; CHOTEBOR, Petr – SVOBODA, Jirí: Die Prager Burg, Prag 1991 18–19.) – Kérdés persze, hogy ha a szóban forgó erkély valóban kápolnához tartozott, mi volt annak a titulusa? Másrészt, hogy az erkély mögötti tér – terem – egyáltalán kápolna volt-e, vagy a megszentelés csak magára az erkélyre vonatkozott?
120. GEREVICH 1966, 155.; a leírt jelenségek hasonlóan értékelése BUZÁS 1994 112. alatt.
121. Igen hasonló alaprajzi situációt kellett áthidalni a zvikovi vár öregtornya és kápolnája között majd száz évvel korábban (1230–1270 – I. MENCELOVÁ 1972/I. 212–215.), ami ott (is – ?) a kápolna előtti tér kialakításához vezetett.
122. I. pl. MAGYAR 1991b, 210. oldalon közölt alaprajzi vázlat.
123. I. BUZÁS 1994, 111. o. 2. kép és 112. o. 3. kép alatt közölt igen szellemes alaprajzi- és nézeti rekonstrukciója. B. G. a szárny D-i oldalának kijelölésekor az ún. Déli nagycsarnok pincéjében fellelt két pillérmaradványra (I. GEREVICH 1966, 142. o. 194. kép alaprajzán „t1–t2”-vel jelölve), mint a sziklafal előtti feltételezett hevederív két végpontjára építi fel az elméletét. (A pillérek hevederívhez kötődő funkcióját már Gerevich is valószínűsítette – id. mű 149., igaz, a pincén belül. Leírása szerint egyébként a két pillér együtt készült a mögöttük álló K-i és Ny-i pincefalal, amelyeken belül nem tesz említést esetleges falelválásról.) Statikai kérdés azonban, hogy a kétszintesnek feltételezett épület teljes D-i falának terhet viselhette-e e két pillér? Szélességük (125 cm körül) egyébként nagyjából megfelel a az Istvánvár többi falának. – További kérdés, hogy a csarnok boltozatát tartó két másik, szabadon álló pillér közül az északabbi valóban korábbi-e, pontosabban, hogy – Buzás véleményének megfelelően – valóban egészen az Istvánvár időszakáig keltezhető-e vissza? Tény, hogy a csak e pillér lábazatán kiképzett díszítés (GEREVICH 1966, 146.), ill. az előlött, a pillértörzs építésében mutatkozó kisebb anomália utalhat átépítésre, építés közbeni módosításra, vagy részben már korábban – esetleg más célra – kifaragott „maradék” kőanyag itteni felhasználására (NAGY 1987, 119.), esetleg a két pillér felépülése közötti fáziseltérésre is
124. A budai telkek szélessége 18–60 láb között mozgott, ami átszámítva (1 francia láb, „pied le roi”=32,484 cm, kerekítve 32,5 cm) 5,85 m – 19,5 m közötti méreteket jelent. (L. erről részletesen: LÓCSY Erzsébet: Középkori telekvizonyok a budai várnegyedben BudRég 21 (1964) 191–208.) – A telkek hosszúsága 40–45 m volt, I. erre pl. az Elődvar területén elő-

- túnt városi házak telkeit, bár teljes hossz telekméretet tulajdonképpen csak egy helyen sikerült azonosítani. A 80/9 jelű háznál az utcai homlokzattól a telek végét jelentő Árpád-kori városfalig terjedő táv mintegy 40 m (ZOLNAY 1984, 215. o. térképén 73-as számmal jelölve.) Északabbra, a közvetlenül az É-i zárófal mellett feltárt, a zárófalba részben belefoglalt épület esetében a homlokzati falat ugyan elbontották, de az egykori nyomvonalától a városfalig mérhető távolság itt 42,5 m (id. alaprajz 31., 37. sz. alatt jelölt épület).
125. GEREVICH 1955, 265. oldalán megállapítja, hogy a Kisudvar körüli palota az elrendezés alapvonásai tekintetében „...az összes, alaprajzában ismert budai házzal közeli rokon.” Hozzáteszi, hogy azoknál a középváros elrendezés későbbi fejlődés eredménye. – Tény, hogy pl. az Elődudvar területén feltárt, többször említett telkeknél, amelyek épületeit többségükben a 15. sz. folyamán bontották el, a zárt, középváros elrendezés még nem mutatható ki.
126. Mint a korai láttuk, a későbbi Nagyudvar DK-i részén több töredékes, nehezen keltezhető maradvány bukkant elő. Az említettek mellett ki kell még térni egy a „vár” ÉK-i helyiségének É-i fala mentén mutatkozó, ahhoz szorosan kapcsolódó és vele egykorú(?) É-i irányú falindításra (GEREVICH 1966, 121. o. 156. képen „g”, a 197. o. 286. képen „g-d” jellel, említve. 125., 198. o. A csonk utalhat a zárt épületömb É-i nyúlványára, de talán még egy támpillér alapozásaként sem elképzelhetetlen, bár ennek ellent mond, hogy nem derékszögben illeszkedik az említett É-i falhoz. Sajnos a többi, É-ről kapcsolódó falcsonkhoz való viszonya alig értelmezhető.
127. Több jel és körülmény látszik erre utalni. Mint láttuk, a „vár” bejáratánál egyelőre semmi nem utal erősített kapukiképzésre, és az É-i homlokzati falak vastagsága is csak 120 cm körül volt. Így joggal feltételezhető, hogy a védelmi vonal északabbra helyezkedett el (MAGYAR 1991b, 212.). – Másrészt a kapualj és különösen az azt D-ről lezáró belső kapu keskeny volta alapján kevésbé hihető, hogy a Kisudvar szekerekkel megközelíthető lett volna. Talán még istálló sem volt az épületömbön belül, hiszen trágyára utaló szerves lerakódást a földszinti helyiségek terrazo- és téglapadló maradványainál sehol nem említene. Mindezek arra mutatnak, hogy a hercegi lakhely előtt kellett még egy gazdasági udvar - elődudvar szerepet betöltő térségnek lenni.
128. GEREVICH 1966, 142. o. 194. kép alaprajzán „M”-el és „L”-el jelölve, említve a 149–150., 190. oldalakon.
129. MAGYAR 1991b, 219. a következő, Nagy Lajos-féle építkezések közé sorolva; BUZÁS 1994, 113. hasonlóképp kerítésfalként értelmezve, azonban még István hg. korából.
130. Úgy vélem Buzás G. fentebb idézett – egyébként igen igényes és érzékeny – rekonstrukciójának az Istvánvár ÉK-i és ÉNY-i feltételezett saroktoronyára vonatkozó része teljes félreértésen alapszik. Önmagában a kiindulópontként felvett „keleti kiszögellés”-nek a keltezése is igen kérdéses, de, hogy az a falvastagsága (É-on: 110 cm, K-en 90 cm, D-en 105 cm) folytán védműként – toronyként – nem funkcionálhatott, teljesen bizonyos. Még a ténylegesen igazolható szerepét, azaz a különböző szinten álló palotaudvarok összekötését is csak úgy láthatta el, hogy végülis sarokait támpillérekkel kellett megerősíteni. (Igaz, utóbbira az ide rekonstruálható, kiugró zárterkély utólagos kiépülése is okot adhatott.) – Mindebből következik, hogy túlsó, Ny-i oldali párfját, legalábbis vártorony minőségben, hiábavaló lenne keresni.

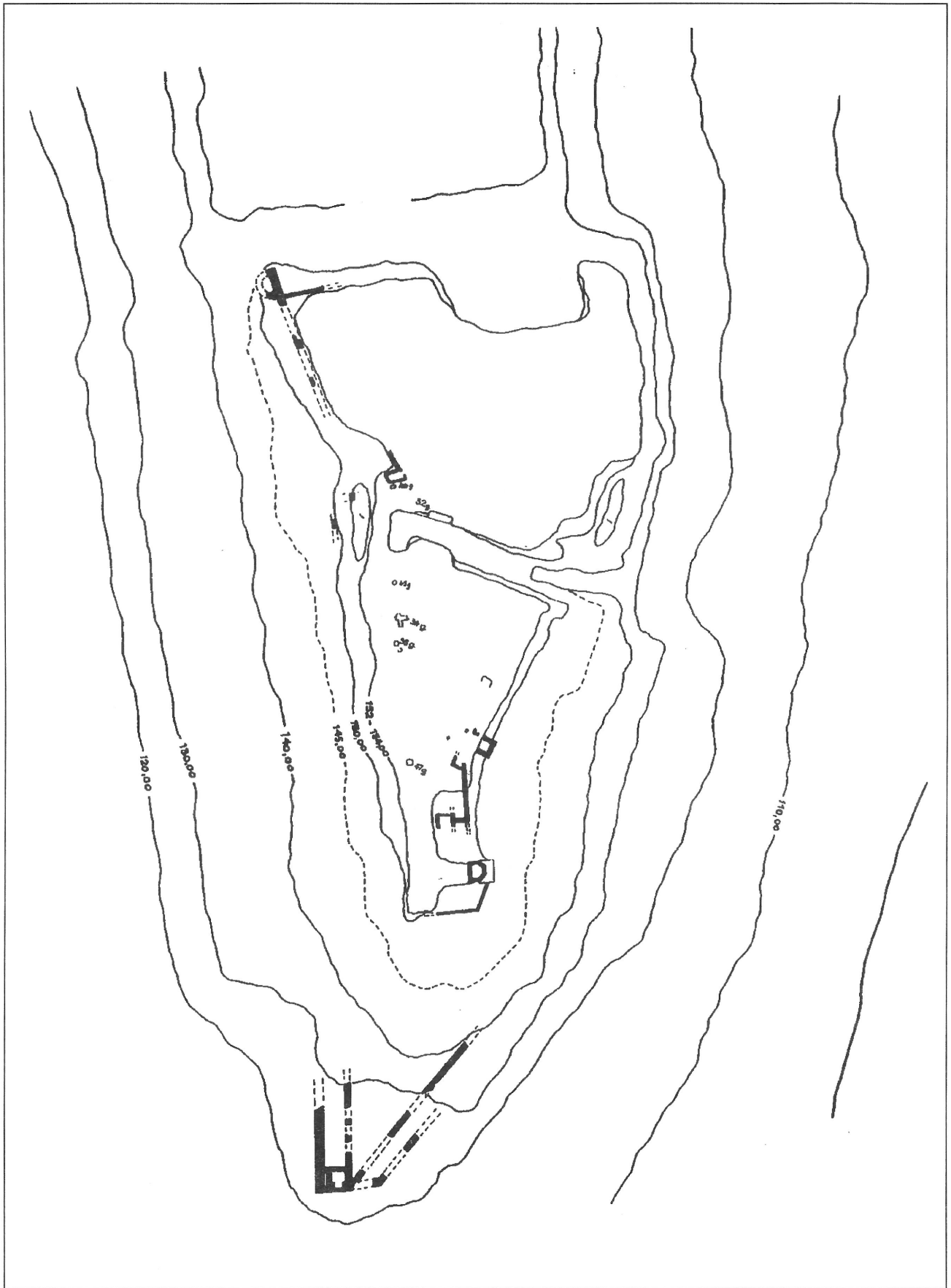
IRODALOMJEGYZÉK

- BALOGH 1966 = BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. Bp. 1966
- BUZÁS 1993 = BUZÁS Gergely: A budai gótikus szoborleletről. Valóság 36. 4 (1993) 89–97.
- BUZÁS 1994 = BUZÁS Gergely: A budai királyi palota déli nagycsarnoka. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára – Tanulmányok. (Művészettörténet–Műemlékvédelem 6.) Bp. 1994.
- BUZÁS – VÉGH 1990 = BUZÁS Gergely – VÉGH András: Adalékok a budai királyi palotában álló Zsigmond-palota homlokzati rekonstrukciójához. In: Castrum Bene 2. Bp. 1992. 102–123.
- CZEGLÉDY 1988 = CZEGLÉDY Ilona: A diósgyőri vár. Bp. 1988.
- FELD–SZEKÉR 1991 = FELD István – SZEKÉR György: Újabb adalékok a budai királyi vár Zsigmond-palotájának és északi főbejáratának rekonstrukciójához. Műemlékvédelem 35. 4 (1991) 248–257.
- GEREVICH 1952 = GEREVICH László: Castrum Budense. ArchÉrt 79 (1952) 150–165.
- GEREVICH 1955 = GEREVICH László: A budai Vár feltárt maradványainak leírása. In: Budapest Műemlékei 1. Bp. 1955. 223–257.
- GEREVICH 1966 = GEREVICH László: A budai vár feltárása. Bp. 1966.
- GEREVICH 1976 = GEREVICH László: A pesti és a budai vár. BudRég 24. 1 (1976) 43–58.; 24. 2 (1976) 10–14., 111–123.
- GEREVICH 1987 = GEREVICH László: A budai vár Zsigmond király korában. In: Művészet Zsigmond király korában 2. Katalógus. Bp. 1987. 148–180.
- GEREVICH–SEITL–HOLL = GEREVICH László – SEITL Kornél – HOLL Imre: Megjegyzések a budai vár XIII. századi építéstörténetéhez. MűÉ 1953. 210–218.
- GERŐ 1955 = GERŐ László: A budai vár építészeti leírása. In: Budapest Műemlékei 1. Bp. 1955. 199–222.
- GERŐ 1994 = GERŐ László: Mátyás király budai palotája. Kiskőrös, 1994
- H. GYÜRKY 1985 = H. GYÜRKY Katalin: Az üveg. Katalógus. MHB 5. Bp. (1985)
- KOPPÁNY 1995 = KOPPÁNY Tibor: Várak és kastélyok Magyarországon a 11–19. században – Az OMVH kiállítása. Szerk.: Bozóky Lajos, Granasztói Györgyné, Koppány Tibor. Bp. 1995.
- LUX 1920 = LUX Kálmán: A Budai Várpalota Mátyás király korában. Bp. 1920. 115–116.
- MAGYAR 1986 = MAGYAR Károly: Budavári középkori királyi palota. TKM Kiskönyvtára 246. Bp. 1986.
- MAGYAR 1991 = MAGYAR Károly: Buda 13. századi topográfiája. DuDolg 3 (1991) 91–106.
- MAGYAR 1991a = MAGYAR Károly: Buda im 13. Jahrhundert. In: Budapest im Mittelalter. Braunschweig, 1991. 153–184.
- MAGYAR 1991b = MAGYAR Károly: Der Königspalast in Buda. In: Budapest im Mittelalter. Braunschweig, 1991. 201–235.
- MAGYAR 1992 = MAGYAR Károly: Ásatások a Budavári Palota területén és annak északi előterében. Bud Rég 29 (1992) 109–115.
- MAROSI 1982 = MAROSI Ernő: Buda – A királyi vár I. Lajos korában. In: Művészet I. Lajos király korában 1342–1382 – Katalógus. (Szerk.: Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Lívía). Székesfehérvár, 1982. 221–223.
- MENCELOVÁ 1972 = MENCELOVÁ, Dobroslava: České hrady 1–2. Praha, 1972
- NAGY 1955 = NAGY Emese: Zsigmond király budavári Friss-palotája. BudRég 16 (1955) 105–134.
- NAGY 1987 = NAGY Emese: Buda – A királyi vár. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. 2. Katalógus. Bp. 1987. 117–147.
- SEITL 1952 = SEITL Kornél: A vári ásatások néhány műszaki vonatkozású kérdése. ArchÉrt 79 (1952) 171–178.
- F. TÓTH 1975 = F. TÓTH Rózsa: A budai vár függőkerkje és a Cisterna Regia. In.: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. (szerk.: Galavics Géza) Bp. 1975. 11–54.
- F. TÓTH 1986 = F. TÓTH Rózsa: A budai királyi palota 1478–1500 között épült reneszánsz homlokzatai. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Farbak Péter. ArsHung 14. 1 (1986) 17–50.
- ZOLNAY 1952 = ZOLNAY László: A XIII–XIV. századi királyi szálláshely. MűÉ 1 (1952) 18–28.
- ZOLNAY 1977sz.; 1977k. = ZOLNAY László: Az 1967–75. évi budavári ásatásokról és az itt talált szoborcsoportról. BudRég 24. 3 (1977) szövegkötet, 24. 4 (1977) képkötet.
- ZOLNAY 1982 = ZOLNAY László: Az elátkozott buda – Buda aranykora. Bp. 1982.
- ZOLNAY 1984 = ZOLNAY László: Előzetes jelentés a budai vár déli részén végzett 1975–81. évi feltárásokról. BudRég 26 (1986) 203–216.

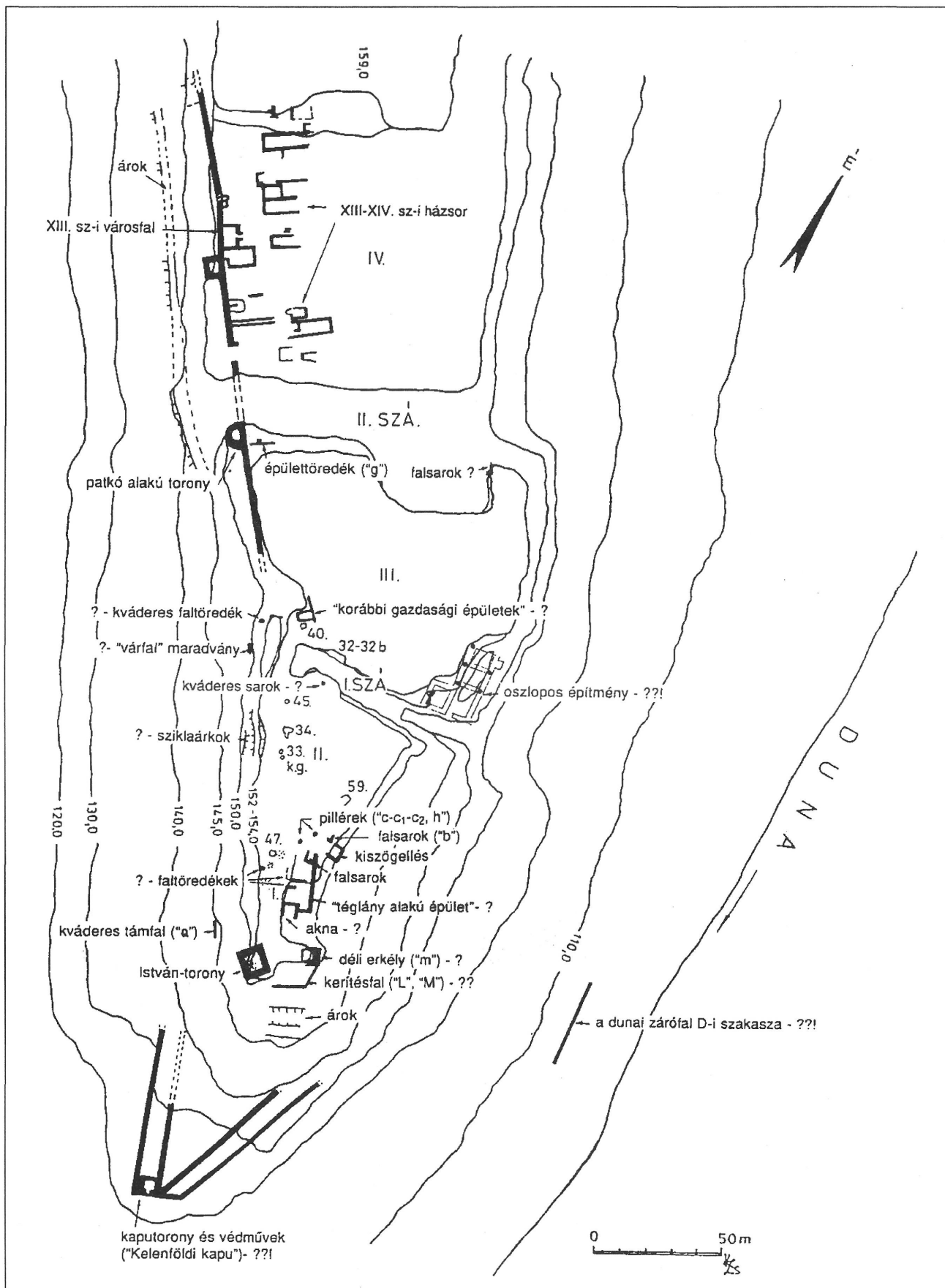

1. kép. A középkori királyi palota feltárt maradványainak összesített alaprajza

Jelmagyarázat: I. Kisdudvar; II. Nagyudvar vagy Belső udvar; III. Második udvar vagy Zsigmond udvara; VI. Északi előudvar vagy Külső udvar; V. A–B Nyugati falszoros D-i és É-i része; VI. Nyugati kis falszoros; VII. Nyugati belső udvar; VIII. A–B Déli belső udvar Ny-i és K-i része; IX. Keleti belső udvar; X. Keleti kis falszoros; XI. Keleti falszoros; XII. A D-i védőműbe foglalt előudvar vagy falszoros; I. SZ. Á. I. vagy Belső szárazárok ill. Keleti sziklaárok II. SZ. Á. II. vagy Külső szárazárok; 1. István-torony; 2. A Kisdudvar Ny-i és É-i szárnya (az Istvánvár „L”-alakú épülete); 3. A Kisdudvar K-i szárnya a korábbi „téglány alakú” épülettel; 4. Délkeleti erkély; 5. Déli nagycsarnok épülete vagy Délkeleti palota; 6. Délnyugati palota; 7. a. A Nagyudvar Ny-i szárnya; 7. b. Cisterna Regia; 8. Az I. szárazárok hídja; 9. A Nagyudvar É-i szárnya; 10. Kápolna; 11. A Nagyudvar K-i szárnya; 12. Csonkatorony; 13. „Gazdasági épület” vagy Borpince; 14. Az Árpád-kori városfal „patkó alakú” tornya vagy Patkótorony; 15. A II. szárazárok korábbi hídja; 16. a–b. A Zsigmond-udvar É-i szárnyának D-i és É-i része; 17. A Zsigmond-udvar DK-i szárnyának pincemaradványai vagy a „Keleti szárny pincesorra” az oszlopokkal; 18. Épület a Zsigmond-udvar D-i részén; 19. Északkeleti kaputorony; 20. A II. szárazárok újabb hídjának pillérei; 21. Az Északi vagy Koldus-kapu tornya; 22. Karakas pasa tornya; 23. Védőmű az „osztófal” kapuja vagy Arányi-kapu előterében; 24. Buzogány torony; 25. a–b. A Rondella kaputornya és a Rondella; 26. Korábbi kaputorony („Kelenföldi kapu”) és védőművek a Rondella területén; 27. Vízirondella

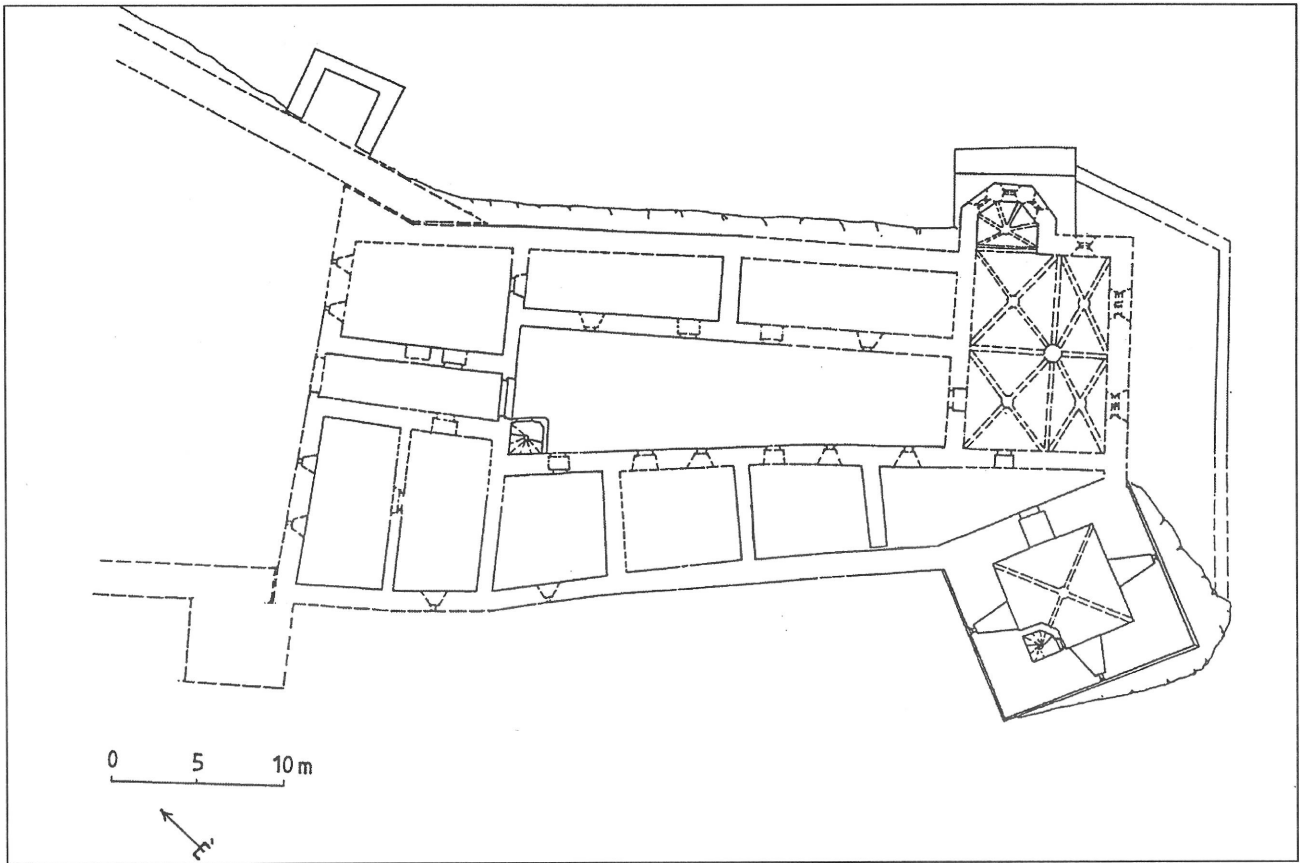

2. kép. A korai vagy annak vélt maradványok a Várhegy D-i végének domborzati térképére vetítve. (EGYED 1968 szerint)

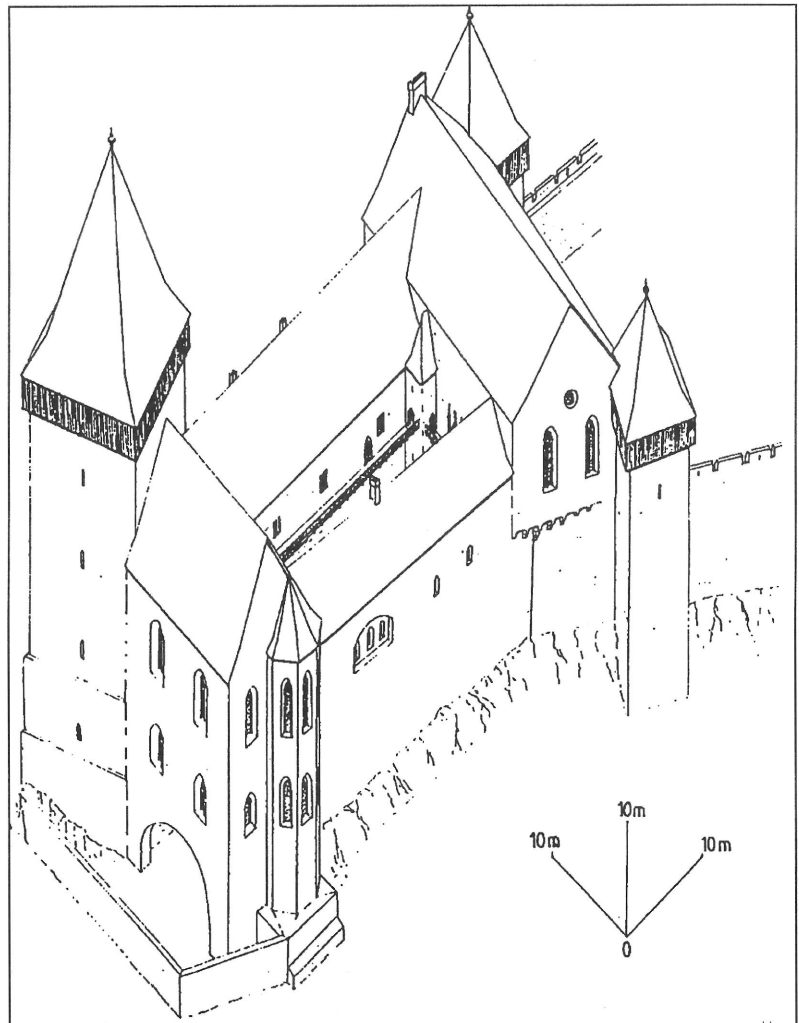

3. kép. A korai vagy annak vélt maradványok a Várhegy D-i végén

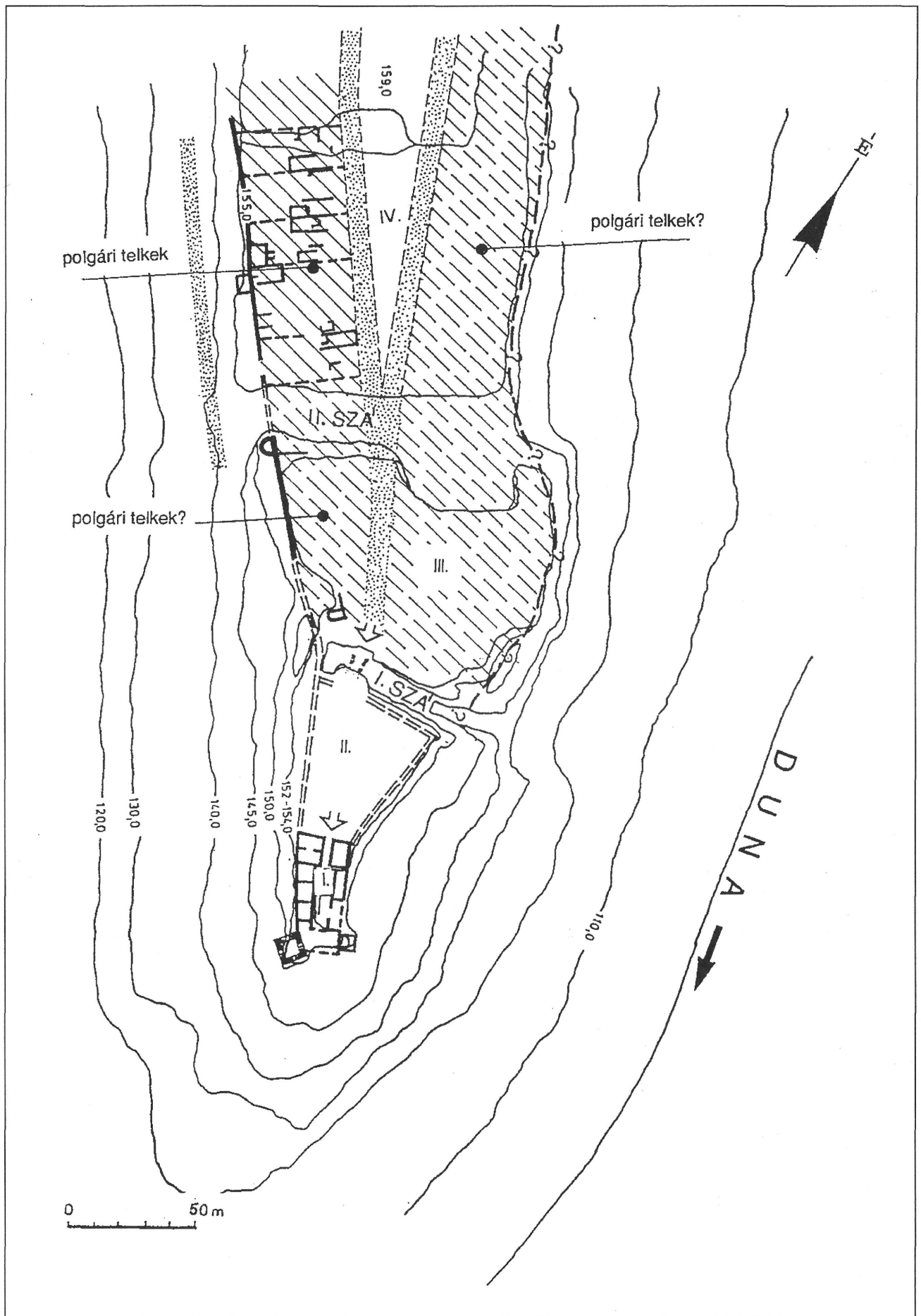
Jelmagyarázat: 32., 33., 34., 40., 45., 47., 59., k.g. (kerekek gödör) – sziklagödörök; I., II., III., IV. – későbbi udvarok területe; pöttyözés – korai anyagot tartalmazó planírozási rétegek; zárójelben ill. idézőjelben a GEREVICH 1966 által használt megnevezés ill. jelölés; ? – az objektum korai eredete bizonytalan; ?? – az objektum korai eredete erősen kétséges; ??? – az objektum korai eredete jelen ismeretünk szerint kizárható

4. kép. Az Istvánvár rekonstruált földszinti alaprajza
(BUZÁS 1994 szerint)

5. kép. Az Istvánvár DK-i nézetének
elméleti rekonstrukciója
(BUZÁS 1994 szerint)

6. kép. Az Istvánvár és É-i előtere – alaprajzi rekonstrukció

INTRODUCTION

To establish the main periods of the building of the royal palace of Buda has been a constant issue since the beginning of the excavations. Apart from the much heated debates of interpretation and localization of the earliest (13th c.) palace experts have come to agree on the later stages. The periods subject to the agreement and their architectural features can be outlined as follows:

Mid-fourteenth century: The "Istvánvár" ("Stephen's Castle") was a relatively small and simple format residence of the Angevin prince István (Stephen)

Between 1360 and 1380: king Louis the Great extended the "Castle", he built up a representative royal palace.

Between 1410 and 1430: king Sigismund's palace was built up according to the "standards" of European royal courts both in measures and in artistic value. This outlay of the building complex remained significant for the following centuries.

Between 1470 and 1490: Due to the constructions going on under king Matthias to the greatest part of the palace was given a Renaissance outlook. Changes of the groundplan, though negotiated, are by no means significant.

Between 1490 and 1541: Under the Jagiellonians (1490–1526) there were some more Renaissance parts added but later the emphasis was gradually put on developing the fortifications. The ground plan – apart from the northern part – was only slightly disturbed.

Whereas most experts analysing the major periods of building suggest greater or smaller changes in the ground plan too, up to the latest times there have only been few of them who have properly delineated the changes step-by-step.

No wonder this is so, as the limited number of archaeological data and the written sources cannot provide all encompassing insight. Thus if one tries to trace back the main stages of building through the changes of the ground plan, logical deductions have to be made to bridge the gaps.

THE PROBLEMS OF THE EARLY ROYAL PALACE

(second half of the 13th, first third of the 14th centuries)

It is well known that there are two opinions opposing each other concerning the localization of the early royal palace. Between the two extremes of László Gerevich and László Zolnay there have been several other, even more elaborate standpoints.

Though the writer of the article is convinced that within the new settlement of Buda, founded after the Tartars' invasion (1241–1242), there must

have been a royal palace, or at least a kind of royal residence, he cannot regard any of the opinions convincingly supported by archaeology.

The fact that both at the NE and S corner of the long, triangular plateau of Castle hill finds and objects of the early period have been discovered is not sufficient to prove unambiguously the presence of the palace. On the other hand neither of them can exclude this supposition. It can also be assumed that both areas were royal properties. Trying to reconstruct the architectural structure and the ground plans of the buildings of the southern part of castle hill in the second half of the 13th. and beginning of 14th centuries one has to admit that the objects related or dated to the given period are not sufficient to build on. Thus one has to be contented with the mere representation of these fragments upon a geomorphological map.

The in situ objects that due to their possible early dating are described in the article in topographical order can be divided into five groups: 1. remnants of built fortifications 2. fragments of other buildings, 3. moats 4. pits 5. layers of levelling

THE SOUTHERN PALACE AROUND 1350: THE "STEPHEN'S CASTLE"

While the views of experts about the early palace are diverse there has been more or less concord concerning the palace building of the middle of the 14th century, because the first remains that can be relatively well interpreted for archaeology and the history of architecture have come from this period.

Most experts agree that the building that in later sources is referred to as "Stephen's tower" or "Stephen's Castle" was related to Prince Stephen of Anjou (1332–1354), the younger brother of King Louis the Great (king of Hungary: 1342–1382). The Stephen's Castle was built on the most southern part of the plateau of the Castle hill, where the buildings were placed around a trapezoid ward, the so called Little ward (length: 24–25 meters, width 7.4 and 6.8 meters) and thus the whole complex of the buildings could have had a slightly trapezoid groundplan, too. For some reasons, the great tower – the Stephen's tower – standing in the southwest corner of the architectural unit had a different orientation. The total area of the building complex was about 40–48 m x 22/18 m plus the Stephen's tower (11.1x11.9 m). Supposedly the rest of the trapezoid plateau northwards bordered by the so called I. Dry moat used to belong to the complex as a bailey.

To sum it up, The Stephen's Castle consisted of a closed complex of palace-wings, a great tower on the southwest, and a bailey on the north. The "castle image" was given basically by the tower.